

Навчальний посібник розрахований для учнів ПТНЗ, які вивчають дисципліну «Основи галузевої економіки та підприємництва». У посібнику враховуються вимоги державних стандартів профтехосвіти для підготовки кваліфікованих робітників.

Особливістю навчального посібника є спрямованість на впровадження активних методик навчання. Кожна тема містить короткий виклад основних теоретичних положень, перелік питань для вивчення і контролю знань.

Навчальний посібник складено
викладачем Веселюк Л.В.

ПЕРЕДМОВА

Економіка – термін грецького походження, що дослівно перекладається «закони господарства». Із вступом України в ринкові умови господарювання, кожній молодій людині, яка починає самостійне життя, опановує будь-яку професію, необхідно мати економічні знання. Це дасть можливість збудувати незалежну соціально-економічну систему країни. Немає в людському суспільстві жодної сфери життя, де людина могла б відчувати себе незалежною від економіки.

Розуміння економічних законів, дію яких не можна скасувати робить нас сильнішими. Знаючи закони економіки, ми можемо запобігати втратам грошей та ресурсів, які є обмеженими.

Матеріал, який вміщено в посібнику пояснює проблеми ринкового механізму і державного регулювання економіки, дає поняття і суть підприємництва, що допоможе учневі ПТНЗ засвоєнню економічних знань.

Тема 1. Вступ. Загальні основи суспільного виробництва

З давніх-давен мислителі цікавилися питаннями, чи існують якісь закономірності суспільного розвитку. Економікою Аристотель назвав спосіб ведення господарства, який слугує для примноження благ, потрібних для життя і корисних для людей й держави.

Значення економічних знань для суспільства:

- *Ефективна економічна політика для забезпечення гідного рівня життя громадян*
- *Демократичне суспільство*
- *Досягнення соціальної і політичної стабільності, рівноправної взаємодії з іншими країнами*

Значення економічних знань для окремої людини:

- *Вибір сфери діяльності, майбутньої професії та роботи*
- *Здатність організувати власну справу, забезпечення свого добробуту*
- *Раціональна поведінка у споживанні та розподілу доходів*
- *Розуміння суспільних явищ, що відбуваються в житті країни та світу.*

Створивши економіку, людство перейшло на якісно новий ступень свого розвитку. Економіка забезпечила міцний захист людей від несприятливого і небезпечного середовища. Люди навчилися видобувати і виробляти стільки продукції, скільки їм потрібно.

Століттями люди вважали, що багатіє та держава, яка більше захопила сусідніх територій. Існував також міф про те, що багатшими стають країни, які володіють великими природними ресурсами.

З виникненням класичної економічної школи у XVIII сторіччі ствердилась думка, що багатство країни виникає у матеріальному виробництві, в усіх його галузях. Особливу роль в розвитку економічної науки відіграв шотландський економіст Адам Сміт, який написав книгу «Дослідження природи і причини багатства народів» (1776р.). Він став засновником економічної теорії і довів, що виробництво матеріальних благ є основою життя людського суспільства і його розвитку. А економіка – це всі види діяльності людини, які забезпечують матеріальні умови життя.

У сучасній економіці створюються десятки мільйонів різних видів товарів – продукції та послуг. Діяльність людей, спрямована на створення

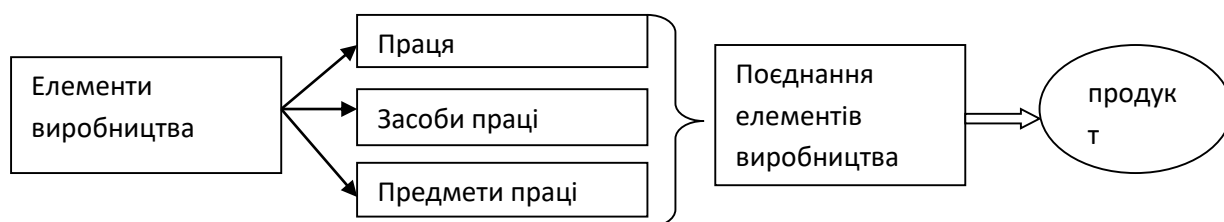
товарів для задоволення потреб називається виробництвом. Для існування виробництва необхідно поєднання факторів виробництва: *праці, засобів праці, предметів праці*.

Праця – це фізична й духовна діяльність людей, спрямована на отримання доходу для задоволення потреб.

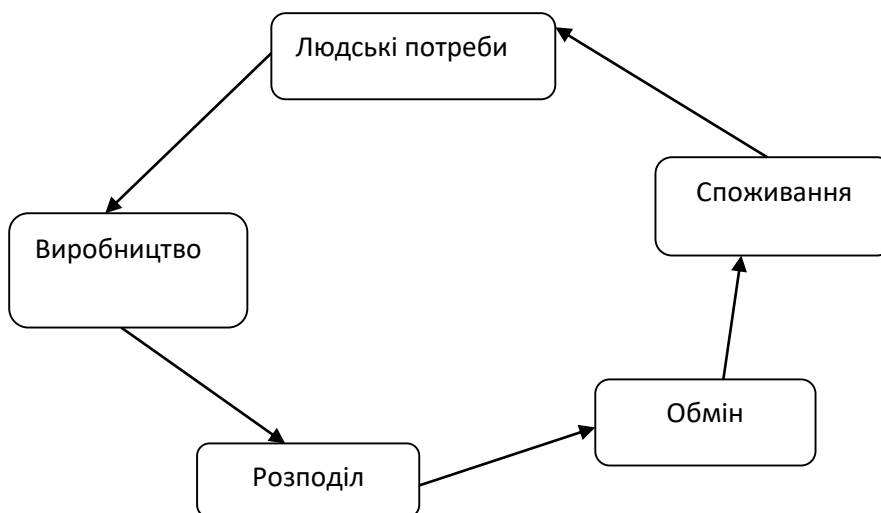
Засоби праці – це машини, обладнання, інструменти, виробничі споруди, транспортні засоби, нафто-та газогони тощо, за допомогою яких людина обробляє предмети праці.

Предмети праці – це те, на що спрямована виробнича діяльність – земля, сировина, енергоносії.

Спосіб поєднання елементів виробництва називається *технологією*.

Створений у виробництві продукт рухається далі та проходить декілька стадій:

Неперервний зв'язок виробництва, розподілу, обміну та споживання називається *економічним кругообігом*. Всі зазначені в схемі стадії в сукупності називаються *відтворенням*.

Створений у виробництві продукт рухається далі: *розподіл* в сучасних умовах здійснюється через доходи. Ті, хто виробляють товар, вкладаючи у нього свою працю, отримують зарплату, а ті, що вкладають свої капітали, -

мають доходи різних видів. Далі іде стадія *обміну*, тобто отримані за виконану роботу гроші витрачаються на купівлю необхідних товарів і послуг. За стадією обміну йде стадія *споживання*. Після споживання виникає знову потреба, яку необхідно задовольняти. Отже, коло обіг товарів замкнувся.

В історії людства простежується найважливіша суперечність: між бажаннями і попитом та матеріальними можливостями їх задоволення. Природні ресурси обмежені. Саме нестача ресурсів стимулює прогрес науки й техніки, в результаті чого зростають продуктивність праці та кількість вироблених товарів, але не такою мірою, щоб задовольнити зростаючий попит на них. Це означає, що економіка стоїть перед проблемою вибору.

Проблема вибору – одна з найважчих у суспільстві. Вона полягає в тому, що через обмеженість природних та інших ресурсів треба в кожний даний момент вирішувати, що виробляти і в якій кількості.

Контрольні запитання:

1. Що таке економіка?
2. Чому вивчення основ економіки є актуальним?
3. Що є основою життя людського суспільства?
4. Дайте характеристику економічному кругообігу.
5. Назвіть елементи виробництва.

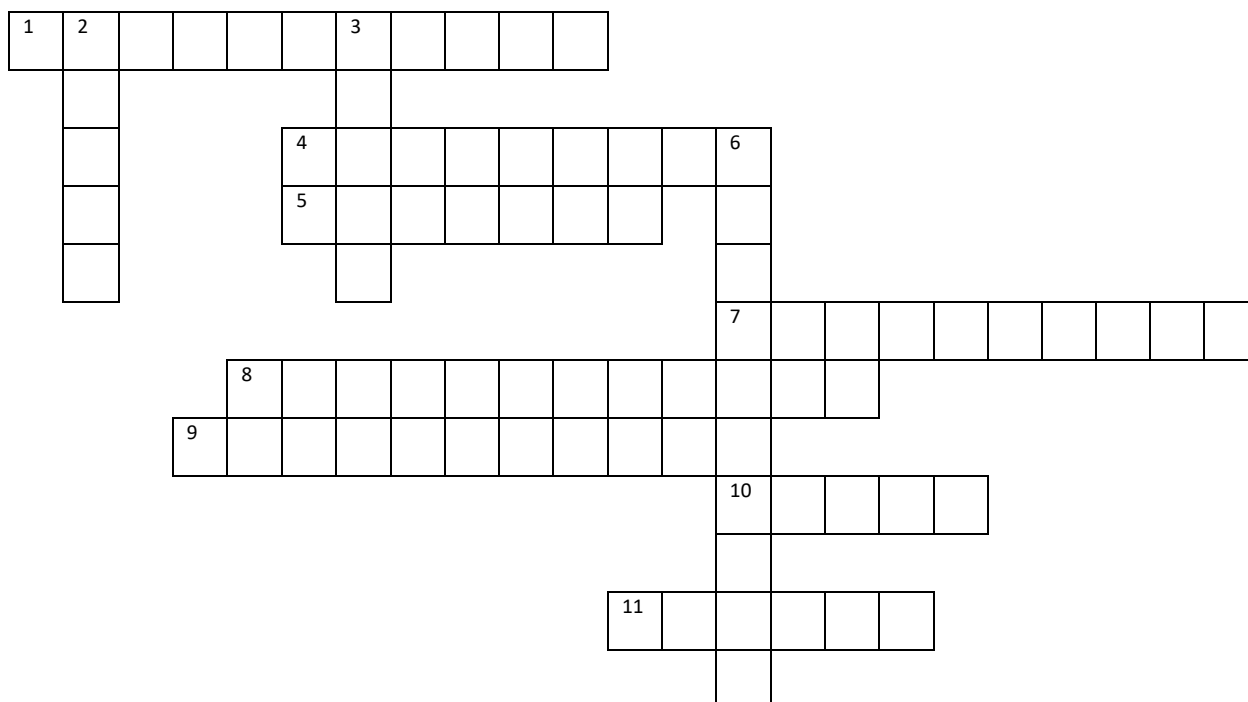
Тест: Адам Сміт вважав, що для того щоб держава піднялася з нижчого ступеня варварства до найвищого ступеня цивілізації, їй обов'язково потрібні:

1. Захоплення чужих територій і рабів.
2. Багаті корисні копалини.
3. Легкі податки, терпимість в управлінні.
4. Жорстке централізоване управління.

Тест: Аристотель назвав економікою:

1. Сукупність підприємств невиробничої і виробничої сфери.
2. Спосіб ведення господарства, який спрямований на примноження благ, необхідних для життя і корисних для людини і держави.
3. Розширення ринків збуту та одержання дешевих товарів.

Кросворд:

1. Захоплення сусідніх територій в ХУІ-ХІХ ст..
2. Третя стадія колообігу в економіці
3. Термін, який грецькою мовою має написання «nomos»
4. Наука, яка вивчає закони розвитку господарства
5. Товари, які мають нематеріальну природу
6. Автор терміну економіка
7. Остання стадія коло обігу в економіці
8. Термін, який грецькою мовою має написання «oikos»
9. Процес створення матеріальних благ
10. Річ, яка продається і купується
11. Чим вимірювалось багатство країни в ХІ-ХІУ ст..

Тема 2. Поняття ринку і ринкових відносин

Ринкова економіка існує за умови здійснення певних принципів взаємодії та спілкування економічних суб'єктів. Принцип перший – це *економічна свобода*. Він означає, що кожен економічний суб'єкт керується власним інтересом і несе відповідальність за власні дії. Кожен виробник сам вирішує:

- Що виробляти;
- Як виготовляти;
- Кому продавати;
- Яку ціну встановлювати;
- Як витратити доходи, отримані від продажу.

Умовою реалізації цього принципу є *приватна власність на майно, доходи та виробничі ресурси*.

Принцип другий – це *конкуренція*. Конкуренція є економічне змагання виробників однакових товарів на ринку заради приваблення якомога більшої кількості покупців і отримання максимальної вигоди. Без економічної свободи не існує конкуренції. У конкурентній боротьбі виграє той, хто може зайняти на ринку найбільш стійке положення і забезпечити стабільний прибуток. Виділяють три види конкуренції: цінову, якості і сервісу.

Цінова конкуренція – це пропозиція покупцям купити товари, аналогічні за якістю товарам інших фірм, але за нижчою ціною.

Конкуренція якості - це пропозиція покупцям купити за тими самими цінами, які пропонують інші фірми, товари більш високої якості.

Конкуренція сервісу – це пропозиція покупцям купити товари за тими самими цінами, які пропонують інші фірми, але з гарантією більш тривалого або зручнішого обслуговування цих товарів в подальшому їх використанні.

Ринкові форми конкуренції

Попит	Пропозиція		
	Багато	Декілька	Один
Багато	Поліполія (досконала конкуренція)	Олігополія	Монополія
Декілька	Олігопонсія (олігополія попиту)	Двостороння олігополія	Обмежена монополія
Один	Монопонсія (монополія попиту)	Обмежена монопонсія	Двостороння монополія

Принцип третій – *саморегулювання*. Саморегулювання означає, що попри велику кількість виробників і споживачів їхня діяльність узгоджується автоматично.

Без ринкової конкуренції немає ринкового саморегулювання. Пояснення того, що вирішення найважливіших питань господарського життя: що виробляти? як виробляти? для кого виробляти – у ринковій економіці відбувається з урахуванням рівня цін, що встановилися на ринку, виробничих витрат виробників, що конкурують між собою та доходів споживачів.

У ринковій економіці всі господарські суб'єкти самостійно складають свої програми, за допомогою яких вони намагаються відстоювати свої інтереси на ринку. Інтереси суспільства задовольняються через механізм цін і конкуренції, тобто відбувається саморегулювання.

Попит та пропозиція є найважливішими категоріями ринку. Без них не можна пояснити, що таке ринкова ціна.

Кожна родина, виходячи зі свого бюджету, вирішує, які товари і в якій кількості вона може придбати. На її рішення впливають:

- ціна на певний товар;
- ціни на інші товари;
- наявна сума грошей для здійснення покупки.

Отже, *попит* – це кількість товарів і послуг певного виду, яку покупці готові придбати за певного рівня цін на них.

Вивчаючи реагування покупців на зміну цін можна сформулювати *закон попиту*: із зростанням ціни величина попиту зменшується, а із зниженням ціни – зростає.

Другим фактором формування ринкових цін є *пропозиція*. Оскільки товари виробляються заради отримання прибутку, то перевага надаватиметься тим товарам, які здатні забезпечити виробникам найбільший прибуток. Тому пропозиція залежить і від ціни, і від величини попиту. *Пропозиція* – це вияв готовності виробника створювати і продавати товар за певного рівня ціни. *Закон пропозиції в тому, що зростання цін веде до підвищення величини пропозиції, а зниження цін до її зменшення.*

Завжди існує ціна, за якою обсяг пропозиції відповідає обсягу попиту, тобто бажання покупців і продавців збігаються. Така ціна називається *рівноважною*, або *ціною рівноваги* попиту та пропонування. Якщо рівновага на ринку не встановилась, то можливі або надмірний попит, або надмірна пропозиція. *Механізм цін* – це процес постійного руху попиту і пропозиції в напрямку рівноваги і досягнення рівноважної ціни.

Приклад взаємодії попиту і пропозиції на ринку яблук

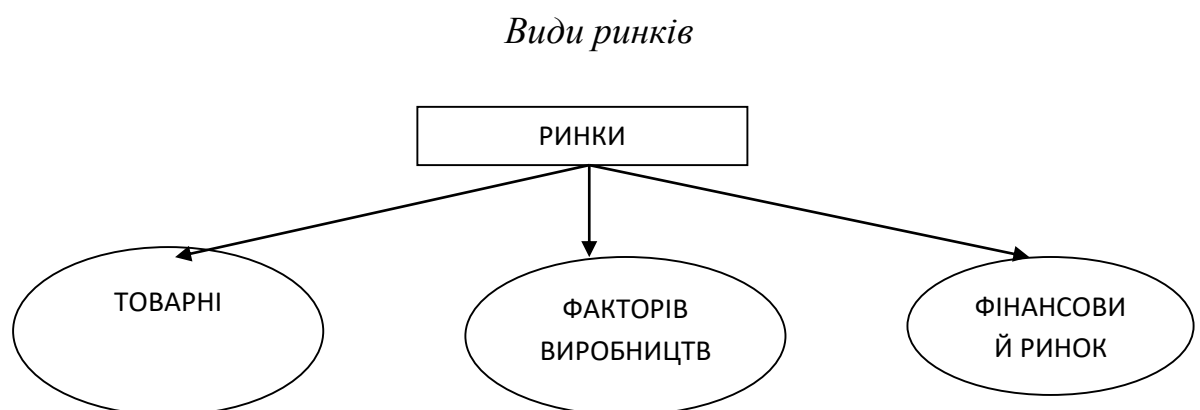
Ціна 1 кг яблук (грн.)	Обсяг попиту, кг	Обсяг пропозиції, кг	Обсяг продажу, кг	Стан кон'юктури ринку	Вплив на ціну
12,00	2000	4500	2000	Перевищення пропозиції над попитом	Зниження
11,00	2300	4000	2300		
9,00	3000	3000	3000	Рівновага	Немає
8,00	4500	2000	2000	Перевищення попиту над пропозицією	Підвищення

У реальному житті товари не завжди продаються за ціною ринкової рівноваги. Продавці можуть завищити ціну. Але тоді покупці не купуватимуть усієї продукції. Виникне її надмір, і постане питання, як реалізувати весь товар. Продавці, конкуруючи між собою, почнуть знижувати ціну.

Якщо ринкова ціна встановиться на рівні нижчому, ніж рівноважна, то попит перевищуватиме пропонування, і виникне дефіцит. Це створить для покупців проблему: як придбати товар? Вони, конкуруючі між собою, виявлятимуть готовність купувати за вищої ціни.

Ринкова конкуренція є тим самим регулятором, який повертає ціну до рівня, узгоджує попит і пропонування.

Так гнучко ринковий механізм працює, тільки коли йому нічого і ніхто не заважає. Але цю умову не завжди можна забезпечити. І причиною цього є таке економічне явище, як монополія. Якщо один з учасників ринку тримає контроль над формуванням цін, то це означає, що порушується баланс інтересів продавців і покупців, і ціновий механізм почне давати хибні сигнали, заважаючи людям знайти найбільш раціональні варіанти використання обмежених ресурсів. Це положення справедливе для всіх типів ринку.

Контрольні запитання:

1. Що таке конкуренція?
2. Охарактеризуйте цінову конкуренцію та конкуренцію якості.

3. Які види конкуренції ви знаєте?
4. Що таке попит?
5. Які фактори і як впливають на рішення людей купувати чи не купувати товари?
6. Сформулюйте закон попиту.
7. Сформулюйте закон пропозиції
8. Що таке ринкова рівновага і коли вона досягається?
9. Які види ринків ви знаєте?
10. Назвіть місця, де стикаються попит і пропозиція.
11. Чим загрожує суспільству контроль над ринками?

Завдання:

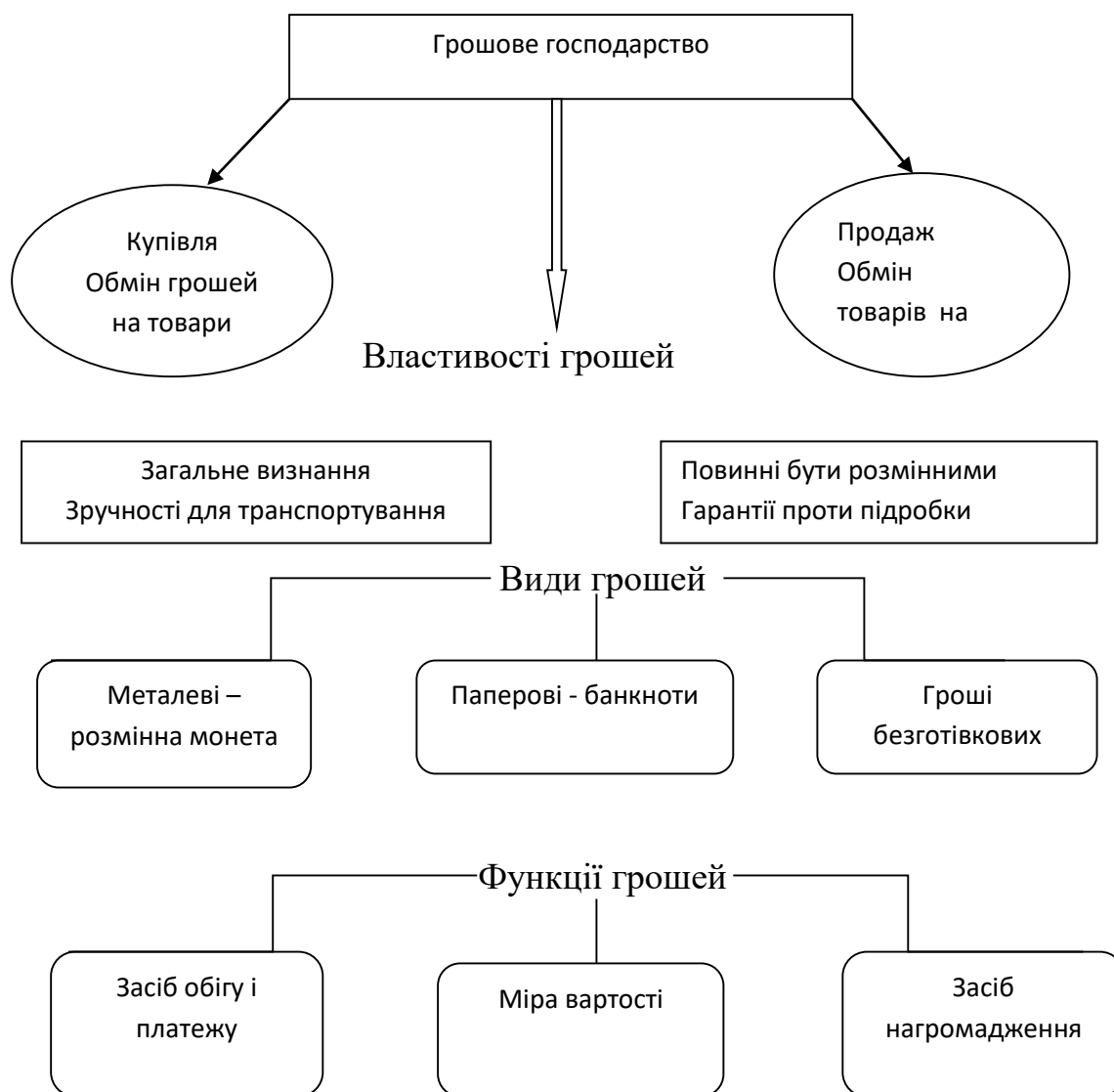
До кожного з позначених цифрами положень знайдіть відповідник з наведених термінів: а) конкуренція; б) конкуренція якості; в) цінова конкуренція; г) олігополія; д) попит; е) закон попиту; ж) монополія; з) рівноважна ціна; к) закон пропозиції; поліполія.

1. Пропозиція покупцям купити за тими самими цінами, які пропонуються іншими фірмами, товари більш високої якості.
2. На ринку існує кілька продавців певного товару і багато покупців.
3. Економічне змагання виробників однакової продукції заради приваблення більшої кількості покупців і одержання завдяки цьому максимального прибутку.
4. Пропозиція покупцям купити товари, аналогічні за якістю товарам інших фірм, але за нижчою ціною.
5. Стан ринку, за якого один продавець і багато покупців.
6. Стан ринку, за якого існує велика кількість продавців і покупців.
7. Кількість товарів певного виду, яку покупці готові купити за певного рівня цін на них.
8. Ціна, за якою вдається продати весь товар, який виробник запропонував для продажу.
9. Зростання цін призводить до підвищення пропозиції, а зниження цін – до її зменшення.
10. Зростання цін призводить до зменшення величини попиту, а зниження цін – до її зростання.

Тема 3. Виникнення грошей. Їх функції і види

Гроші - невід'ємна частина нашого повсякденного життя. Тому ми не помічаємо, що вони є одним із найзначніших винаходів у господарській діяльності людини.

Гроші мають багатовікову історію, протягом якої суттєво й неодноразово змінювалася їхня форма.

Гроші для господарського життя суспільства важливі не самі по собі, а з огляду на виконувани ними функції.

Гроші виконують кілька функцій:

- Засобу обігу;
- Засобу платежу;
- Міри вартості;
- Засобу нагромадження.

Функцію *засобу обігу* гроші виконують під час купівлі-продажу товарів та послуг. Щоразу, коли ми розраховуємось у крамниці грошима, вони виконують для нас та для тих, хто продає товар, функцію засобу обігу.

Коли йдеться про відшкодування за використані ресурси – для виплати зарплати, процента за кредит, орендної плати, гроші виконують функцію *засобу платежу*.

Якщо ми використовуємо грошову форму для зіставлення цін різних товарів, дивлячись на ціnnики і вирішуючи, купити чи не купити, гроші виконують для нас функцію *міри вартості*.

Функцію *засобів нагромадження* гроші виконують тоді, коли роблять заощадження.

Сучасні гроші існують у формах:

Паперові гроші – це банкноти, або банківські білети. Назва «банківські білети» відбиває те, що перші банкноти були письмовими свідченнями (розписками) банкірів про одержання на зберігання від клієнтів певної кількості золота. У банкноті зазначалася кількість золота, яку треба було повернути власникові на його вимогу. Згодом право випуску банкнотів перейшло до держави. Спочатку банкноти обмінювалися на золото, а випуск їх пов'язувався з золотим запасом країни. На початку ХХ ст. більшість країн світу припинили обмін банкнотів на золото.

До паперових грошей належать казначейські білети. Їх випускає міністерство фінансів для покриття державних витрат. Казначейські білети ніколи не обмінювались на золото.

Для розмінювання паперових грошей використовуються монети, які називають білонними грошима.

До заміників грошей належать чеки, векселі, банківські картки. Їх використовують у розрахунках, але за умови, що кожний із цих заміників забезпечується або рахунком у банку, або готівковими грошима.

Міжнародні – це гроші міжнародних організацій, що призначені для здійснення розрахунків між країнами. Такими грошима є СДР – «спеціальні права забезпечення», створені Міжнародним валютним фондом (МВФ), та євро – спільна валюта країн ЄС, котрі утворюють Єврозону.

Банківські рахунки, або депозитні гроші – це своєрідний засіб відображення і контролю за станом і рухом коштів (депозитів).

Рахунки поділяють на безстрокові та строкові. Кошти з безстрокових рахунків можна отримати в будь-який час для розрахунків або платежів. Строкові рахунки стають доступними вкладникам лише через визначений час.

Сучасні гроші не мають золотого забезпечення, але вони є стійкими. І це їх робить такими:

по-перше, гроші наділені особливою суспільною корисністю – властивістю обмінюватись на товари та послуги;

по-друге, гроші визнаються державою, яка оголошує їх законними платіжними засобами;

по-третє, цінність грошей визначається їхньою купівельною спроможністю, яка залежить від змін загального рівня цін – інфляції. Якщо ціни в економіці є стабільними, то це забезпечує стабільність національних грошей.

Закон грошового обігу

Тривалий досвід використання паперових грошей показав, що грошей у країні має бути рівно стільки, скільки потрібно для нормального функціонування торгівлі і виробництва. Виходячи з цього закон грошового обігу має такий вигляд:

$$M = PQV,$$

де M – грошова маса, необхідна для країни з метою забезпечення нормального грошового обігу; P – середній рівень цін на товари; Q – кількість вироблених товарів; V – швидкість обертання грошей, разів за рік.

Єдино правильною політикою уряду і національного банку є випуск грошей в економіці такими темпами, які не перевищують темпів зростання виробництва товарів у країні. Тоді вільний ринок сам відрегулює всі пропорції

в економіці і держава розвиватиметься нормально.

Контрольні запитання:

1. Які види грошей ви знаєте?
2. Які функції виконують гроші?
3. Назвіть властивості грошей.
4. Чим відрізняються готівкові і безготівкові грошові кошти?
5. Сформулюйте закон грошового обігу.

Завдання:

Які функції виконують гроші у наведених прикладах?

1. Цей футболіст оцінюється в 1 млн.доларів
2. Службовець вимагає підвищити його річний оклад до 50 тис.грн.
3. Два торговці антикваріатом домовилися обмінятися картинами.
4. Юнак відкладає щомісячно 50 грн. для того, аби піти на курси водіїв.
5. Покупець купує холодильник і розраховується за нього чеком.
6. Чоловік щороку відкладав 20 тис.гривень на купівлю автомобіля.
7. Секретар фірми отримав зарплату 4 тис.гривень
8. На прохання дитини мати купила у кафе морозиво і воду.
9. Банк перераховує організації гроші на зарплату.
10. Укладання угоди про страхування життя.
11. Відомча оцінка спадщини.
12. Підприємство відвантажило продукцію і одержало вексель.
13. Фірма взяла кредит під заставу.
14. Підприємство обміняло свою продукцію (автомобілі) на цукор, ліс, будівельні матеріали.
15. Людина частину зарплати перевела на свій рахунок.
16. Купівля автомобіля в кредит.
17. Визначення валового внутрішнього продукту України.

Завдання:

Спробуйте проаналізувати наслідки різних варіантів зміни елементів формули грошового обігу. Як кожний з варіантів впливає на кількість грошей в обігу?

Тема 4. Доходи в ринковій економіці та їх розподіл

У процесі виробництва створюються товари, які продають на ринку. Отримані підприємствами гроші від реалізації мають покрити витрати на засоби виробництва і дати прибуток. Показник, який оцінює вартість створених у суспільстві за рік товарів і послуг, призначених для особистого споживання і виробничого нагромадження називається *національним доходом*.

Національний дохід складається з фонду споживання і фонду нагромадження. Розподіл національного доходу відбувається через систему розподілу доходів, коли кожному фактору виробництва відповідає певний вид доходу:

Фактор виробництва	Вид доходу
<i>Праця</i>	<i>Зарплата</i>
<i>Земля</i>	<i>Рента</i>
<i>Капітал</i>	<i>Відсотковий дохід</i>
<i>Підприємницька діяльність</i>	<i>Прибуток</i>

Виробничий фактор праця відрізняється від усіх інших виробничих факторів тим, що його власником є людина. На ринку праці продається здатність працівника створювати товари і послуги. Цю здатність купують підприємці або держава, а продають наймані працівники. Зарплата є ціною робочої сили.

У реальній економіці зарплата конкретного працівника залежить від великої кількості чинників:

- Застосована на підприємстві система оплати праці (відрядна, коли оплата залежить від обсягу виробленої продукції, чи почасова, коли враховується відпрацьований час);
- Унікальність здібностей працівника у деяких професіях;
- Необхідність тривалої і коштовної освіти та постійного підвищення кваліфікації;
- Важкі умови праці, що передбачають додаткові витрати на відновлення фізичних та моральних сил працівника.

Зрозуміло, що робочу силу не можна розглядати як звичайний фактор виробництва. Суттєвою відмінністю її є те, що на ринку праці існує межа падіння ціни робочої сили, тобто зарплати, яка визначається прожитковим мінімумом.

Прожитковий мінімум – це рівень доходів, необхідний для придбання людиною певної кількості продуктів харчування не нижче фізіологічних

норм, а також задоволення на найнижчому його рівні потреб в одязі, взутті, сплати за житло, транспорт.

Земля є найважливішим фактором виробництва. Землю людина використовує як життєвий простір. На земля розташовані виробничі споруди, шляхи мости тощо. У сільському господарстві вона слугує як предметом, так і засобом праці. З освоєнням землі як засобу праці, користування нею переросло у володіння, а потім і у власність.

На ринку землі виникають особливі відносини.

По-перше, вони встановлюються між власниками землі та орендарями, у разі коли земля надається в тимчасове користування (оренду).

По-друге, вони формуються між власниками і покупцями землі в разі продажу земельних ділянок.

Земельна рента – це частина доходу, яка сплачується орендарем землевласникові за право користування землею. Вона залежить від природної родючості землі, кліматичних умов, віддаленості від ринків збуту тощо.

Земельну ренту орендарі сплачують землевласникам у формі орендної плати, яка крім ренти включає амортизаційні відрахування і відсоток на раніше вкладений у землю капітал.

Фактор виробництва як капітал поділяють на фізичний та фінансовий.

Фізичний капітал це споруди, будівлі, обладнання, устаткування, шляхопроводи, мости тощо.

Фінансовий капітал є нагромадженням фізичного капіталу, коли заощадження економічних суб'єктів перетворюються в інвестиції. Це відбувається за участі банків, інвестиційних фондів, страхових компаній.

Банки, які одержують у тимчасове користування гроші вкладників формують на ринку капіталу пропозицію фінансових ресурсів. Винагородою, яку вкладники заощаджень одержують на банківських рахунках, є банківський відсоток. Відсоток – це банківська плата клієнтові за утримання його від надлишкового споживання. Відсоток відіграє важливу роль у функціонуванні ринку. Він стимулює власників заощаджень класти гроші на депозитні рахунки.

Депозити – це всі види грошових коштів, наданих їхніми власниками банкові на тимчасове зберігання з правом використання цих коштів для кредитування.

За право використання фінансових ресурсів позичальник сплачує *позичковий процент*. Він оцінюється у процентах як частка від позиченої суми грошей.

Для того щоб отримати дохід на фінансовий капітал можна купувати цінні папери – акції і облигації.

Акції – це пайові цінні папери, які випускаються акціонерними товариствами для залучення коштів та інвестування їх у виробництво.

Облигації є борговими цінними паперами, які випускаються емітентами: корпораціями й урядом. Емітент, який випустив облигації, зобов'язується повернути в певний строк номінал облигації і певний відсоток доходу.

Дивіденд – частина чистого прибутку акціонерної компанії, яка сплачується власником акцій пропорційно їх номінальній вартості. Дивіденди можуть зростати, якщо збільшується прибуток компанії, і зменшуватись, коли справи її погіршуються, а в якісь період можуть зовсім не сплачуватись, якщо фірма не отримала прибуток.

Привабливою властивістю акцій, де розвинений фінансовий ринок, є їх висока ліквідність, тобто в будь-який момент їх можна продати і одержати готівку. Таким чином, у країнах з розвинутою ринковою економікою гроші населення працюють і приносять власникам доходи. Більш консервативні і обережні люди купують державні облигації, які без ризику дають дохід у вигляді відсотка.

Діяльність будь-якого підприємця це отримання прибутку. Але для того щоб лишатися конкурентоспроможним на ринку та отримувати прибуток, він повинен постійно оновлювати продукцію, виробляти і пропонувати нові товари і послуги.

Норма прибутку характеризує ступень вигідності або ефективності застосування капіталу і обчислюється за співвідношенням прибутку до витрат на виробництво і реалізацію товару. Отже, підприємцям все одно, що виробляти і продавати, аби був вищий прибуток. І це головна причина того, чому в ринковій економіці відбувається постійне переливання капіталів із галузі в галузь – через вищу норму прибутку. Це переливання приводить до вирівнювання галузевих норм прибутку до середньої. Але така рівновага довго не утримується. Хтось вирвався уперед: зростає прибуток, збільшуються дивіденди на акції, і це викликає зростання попиту на них та їх ринкової ціни. Виробництво у цій галузі збільшується, пропозиція товарів перевищує попит на них, знижуються ціни, а отже, і норма прибутку. В тій галузі, звідки капітали пішли, пропозиція зменшилася, попит залишився незмінним, ціни піднялися, норма прибутку зросла. Тобто відбувається вільне переливання капіталу з галузі в галузь, з виробництва в торгівлю і назад. У розвинених країнах середня норма прибутку в промисловості і торгівлі сягає 10-11%.

Контрольні запитання:

Завдання №1. Дайте відповіді на питання:

1. Яким факторам виробництва відповідають різні види доходів?
2. Що таке заробітна плата.
3. Які є основні форми зарплати?
4. Що таке відсотковий дохід?
5. Що таке депозит?
6. Що таке акції і облігації?
7. Що таке дивіденди?
8. Чим відрізняється банківський і позичковий відсоток?
9. Що характеризує норма прибутку?
10. Який дохід має землевласник?
11. Що включає в себе орендна плата за землю?
12. Що таке земельна рента?
13. Які види доходів належать до доходів від власності?

Завдання №2. За наведеними нижче даними про сукупний дохід домогосподарства після сплати податків:

Рік	Дохід у розпорядженні родини (грн..)	Споживання (грн..)	Заощадження (грн..)
2008	3000	3110	?
2009	4000	4000	?
2010	5000	4850	?
2011	6000	5600	?
2012	7000	6240	?

1. Обчисліть розмір заощаджень, які роблять домогосподарства.
2. Розрахуйте норму споживання і заощаджень у відсотках до сукупного доходу.
3. Яке значення має сукупний дохід домогосподарств для родин і для держави?
4. Як можна пояснити перевищення споживання над доходом у першому рядку?

Тест: прожитковий мінімум – це:

- А) рівень доходів, необхідний для придбання мінімальної кількості продуктів харчування;
- Б) рівень доходів, необхідний для задоволення мінімальних потреб в одязі, взутті, для оплати житла, транспортних послуг, предметів санітарії та гігієни;
- В) рівень доходів, необхідний для при дбання людиною певної кількості продуктів харчування не нижче фізіологічних норм, а також задоволення на низькому рівні потреб в одязі, взутті, для оплати житла, транспортних послуг.

Тема 5. Сутність підприємництва

Розвиток підприємництва є об'єктивною необхідністю ринкової економіки. Підприємці це особливі суб'єкти економіки. Підприємницький простір – це територіальна цілісність, у межах якої відповідні фактори впливають на професійну діяльність підприємця. Його можна охарактеризувати як суму трьох сфер – правової, соціальної і економічної.

Під підприємництвом розуміють прагнення до самостійної ділової активності для реалізації на практиці конкретних ділових ідей на відповідних формалізованих началах і пов'язані з ним дії.

Розвиток підприємництва приносить суспільству незаперечні вигоди. Вони полягають у тому, що:

- Підприємець може досягти своєї мети, лише якнайповніше задовольняючи потреби споживача;
- Підприємець зацікавлений в економічному використанні ресурсів, тому він прагне вдосконалити технології і цим сприяє технічному прогресу;
- Підприємець досягає найліпших результатів за умов соціальної і політичної стабільності, тому він зацікавлений у партнерських відносинах з урядом, профспілками, споживачами.

Судячи з досліджень природну здатність до підприємництва мають лише 3-5% населення в будь-якій країні.

Підприємництво передбачає офіційну реєстрацію підприємця як такого, необхідність його вступу у сферу ділових зв'язків і ділових відносин від імені визнаного суспільством економічного суб'єкта.

Важливою передумовою успішної підприємницької діяльності є вибір організаційно-правової форми її здійснення. В Україні поширені три основні організаційно-правові форми підприємницької діяльності:

- 1) Одноосібна власність;
- 2) Товариство;
- 3) Корпорація (акціонерні товариства).

Важливою формою підприємницької діяльності є *франчайзинг*, який означає надання права на виробництво і збут продукції, а також отримання практичної допомоги в організації бізнесу.

Одна з рис підприємництва полягає в тому, що кожний підприємець, котрий реалізує власні задуми, водночас здійснює господарську діяльність в інтересах суспільства. Щоб отримати більший прибуток і бути конкурентоспроможним, він повинен постійно дбати про науково-технічний прогрес, підвищувати якість товарів як виробничого призначення, так і особистого споживання і здешевлювати їх.

У цивілізованих суспільствах знайдено інструменти узгодження інтересів підприємців, суспільства, споживачів, найманих працівників. Найбільш дієвими інструментами є:

- Законодавство, яке оберігає довкілля, визначає мінімальну заробітну плату, умови праці, захищає приватну власність та виключає надмірний податковий тягар на підприємців;
- Діяльність інститутів громадського суспільства – об'єднань споживачів, захисників довкілля, спілок підприємців, професійних спілок.

Видатні підприємці – організатори, новатори, творчі особистості – є багатством нації. Завдяки їм змінюється спосіб життя і спілкування мільйонів людей. Світ на початку XXI ст. був би іншим, якби не діяльність підприємців – засновників таких фірм, як «Apple», «Microsoft», «Samsung».

Великі українські підприємства «Оболонь», «Рошен», «Чумак», «Богдан» та тисячі середніх і малих підприємств, що чесно роблять справу в країні, живлять упевненість у тому, що традиція українського підприємництва в її ліпших виявах не втрачена.

Відповідно до Господарського Кодексу України у нашій країні не дозволяється займатися підприємницькою діяльністю таким категоріям громадян: військовослужбовцям, службовим особам органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також органам державної влади й керування, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Забороняється займатися підприємництвом також певним категоріям громадян, зокрема тим, хто має погашену судимість за крадіжки, хабарництво, інші корисні злочини.

Об'єктом підприємництва є певний вид діяльності (виробництво, торгівля, інноваційна справа, посередництво, операції із цінними паперами), що матеріалізуються у виробленій продукції (послугах, інформації).

Підприємництво може застосовуватися у всіх сферах економіки, крім тих, втрата державного контролю над якими завдає шкоди безпеці суспільства й здоров'я людей. Це виготовлення й реалізація зброї, наркотичних засобів, грошових держзнаків.

Такі види діяльності в Україні, як розвідка й експлуатація корисних копалин, ремонт спортивного, мисливського й іншого видів зброї, виготовлення й реалізація медикаментів і хімічних речовин, виробництво пива, вина лікєро-горілчаних виробів, цигарок, медична, ветеринарна і юридична практика, вимагають спеціального дозволу – ліцензії. Таким чином, державні органи, які видають їх, можуть регулювати і контролювати зазначені види діяльності.

Державне регулювання підприємництва є напрямом державної політики, спрямованим на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та способом, що встановлюються Конституцією та законами України. Базою нормативно-правового забезпечення є законодавчі та інші нормативно-правові акти, відповідні норми цивільного, кредитно-фінансового, податкового, адміністративного, трудового та інших галузей чинного законодавства, основним з яких є Господарський Кодекс України. Центральним органом, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку та підтримки підприємництва є Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. Головне завдання цього органу – формування підприємницької політики, а передовсім – узагальнення практики застосування законодавства з питань підприємницької діяльності, опрацювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення його. Крім того, комітет сприяє розвитку малого підприємництва, системи консультативної та інформаційної підтримки його і готує пропозиції щодо впровадження та вдосконалення механізмів фінансово-кредитної підтримки підприємництва та його зовнішньоекономічної діяльності, координує систему підготовки та перепідготовки кадрів. В Україні створено значну кількість громадських організацій, які мають на меті сприяння підприємству.

Контрольні запитання:

1. Що таке підприємництво?
2. Як ви розумієте поняття «підприємництво», «підприємець» та «підприємницька діяльність»?
3. У чому полягає державна підтримка підприємництва?
4. Кому заборонено займатися підприємницькою діяльністю?
5. Які форми підприємництва?
6. На які види підприємницької діяльності видаються ліцензії?
7. Який ви знаєте основний законодавчий акт, який регулює підприємницьку діяльність?

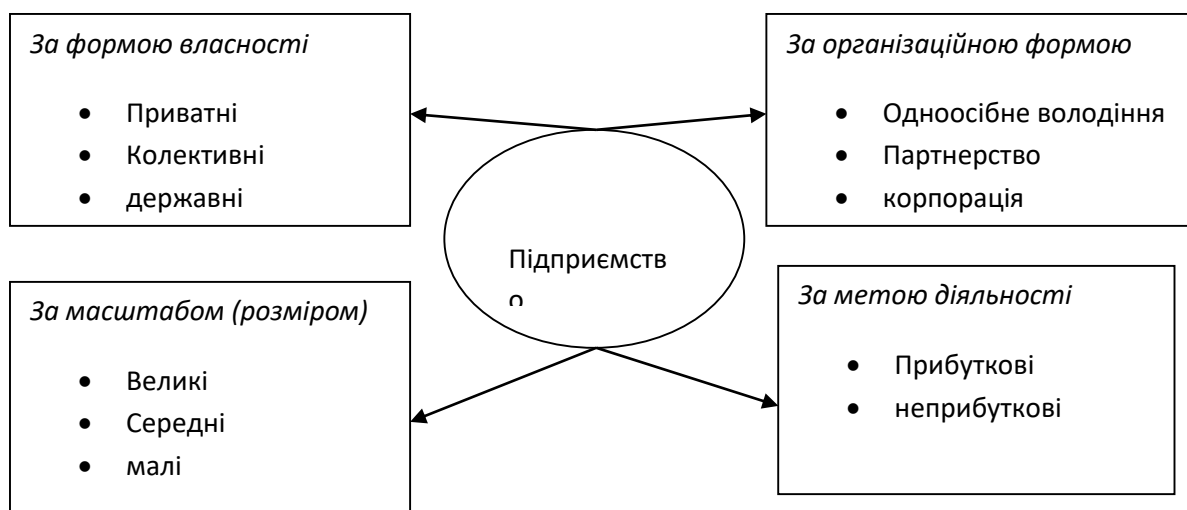
Тема 6. Підприємство як самостійна ланка виробничої сфери

Основою життя будь-якого суспільства є виробництво матеріальних та нематеріальних благ, що становить трудову діяльність людей. З цією метою люди створюють певні організації (трудові колективи), які спільно виконують ту чи іншу роботу і діють за певними правилами. Організація з підприємницьким характером діяльності називають підприємствами.

Підприємство – це організаційно відокремлена та економічно самостійна ланка виробничої сфери, що виготовляє продукцію, виконує роботу або надає платні послуги.

Підприємства можна класифікувати і досліджувати, спираючись на різні критерії.

Класифікація та групування підприємств

Підприємства за формою власності: приватне – належить одній особі; колективне – належить колективу людей; державне – належить суспільству. Формам власності відповідають певні організаційні форми підприємств.

Форма власності

Приватна

Колективна

Державна

Організаційні форми підприємств

Одноосібне володіння

Партнерство

Корпорація

Виробничі кооперативи

Збутові та споживчі кооперативи

Кредитні кооперативи

Комунальні підприємства

Загальнодержавні підприємства

Приватна власність є основою ринкової економіки.

Підприємства за масштабами визначаються за такими параметрами:

<i>Параметри оцінки</i>	<i>Малі підприємства</i>	<i>Середні підприємства</i>	<i>Великі підприємства</i>
Зайняті (осіб)	до 50	від 51 до 250	більш ніж 250
Оборот (валовий продукт)	до 70 млн.грн.	від 70 до 100млн.грн.	більше 100 млн.грн.

За метою діяльності підприємства поділяються на прибуткові та неприбуткові. Для прибуткових підприємств мета одержання прибутку є першорядною. Для неприбуткових підприємств прибуток не є метою діяльності. Але якщо у процесі господарської діяльності їхні доходи перевищують витрати, то різниця цілком повертається у справу з метою її розширення або модернізації.

Цілі діяльності неприбуткових підприємств (організацій) можуть бути:

- Для профспілок, творчих спілок письменників, композиторів, художників – захист інтересів певних груп людей;
- Для університетів, коледжів, шкіл, клубів – освіта та просвітницька діяльність;
- Для Червоного хреста, товариств милосердя, об'єднань для підтримки людей з обмеженими можливостями – благодійна діяльність;
- Для товарних та фондових бірж – упорядкування ринкових відносин та надання їм більш цивілізованих форм.

У процесі підприємницької діяльності формуються два основні види доходу:

- Валовий дохід;
- Прибуток підприємця.

Валовий дохід визначається за формулою

$$TR = P \times Q,$$

де Q – обсяг проданої продукції; P – ціна одиниці продукції.

Валовий прибуток розраховується за формулою

$$Pr = P \times Q - TC = TR - TC,$$

де Pr – прибуток підприємця; TC – загальні витрати на виробництво та реалізацію продукції.

З валового прибутку стягується частина до державного та місцевих бюджетів у вигляді податків. Прибуток після оподаткування називається *чистим прибутком* і визначається за формулою

$$NPr = Pr - T,$$

де NPr – чистий прибуток; T – податок на прибуток.

Розмір прибутку залежить від витрат. Витрати поділяють на *постійні* та *змінні*. Принципова відмінність між постійними та змінними витратами

полягає в тому, що постійні витрати не змінюються зі зміною обсягів виробництва, а змінні витрати зростають у разі збільшення і скорочуються в разі зменшення цих обсягів.

Крім абсолютного, поданого у грошовому вимірі, показника прибутку, для оцінки діяльності підприємств використовують і відносний показник прибутковості, або рентабельності. Його розраховують як співвідношення між прибутком і витратами:

$$Pr' = Pr/TC \times 100\%$$

Прибутковість (рентабельність) показує, який прибуток одержано на одиницю витрат.

Контрольні запитання:

1. Які існують за класифікацією та групуванням підприємства?
2. Які існують форми власності?
3. Дайте характеристику прибуткових та неприбуткових підприємств.
4. Що таке валовий дохід?
5. Що таке прибуток підприємця?
6. Поясніть показник рентабельності.
7. Якого розміру та якої організаційної форми доцільно зробити підприємство, що здійснює таку діяльність:
  - ❖ Виробляє залізничні вагони;
  - ❖ Створює музичні кліпи;
  - ❖ Надає юридичні послуги;
  - ❖ Видає книжки і листівки.

Обґрунтуйте свою відповідь.

8. Розв'яжіть задачу.

Фірма реалізувала 8000 одиниць товару по 500 грн. за одну одиницю. Постійні витрати на виробництво продукції становлять 2000 грн. Змінні витрати – 10 грн. на кожний виріб. Визначте валовий прибуток фірми. Яким буде чистий прибуток фірми, якщо податок на прибуток та інші платежі до бюджету становлять 40%.

Тема 7. Основи менеджменту

Менеджмент – вид діяльності з керівництва людьми в різних організаціях, за допомогою якої здійснюється функція управління.

Менеджери – категорія працівників, хто здійснює роботу з управління.

Результати діяльності більшості організацій свідчать про те, що одним із найважливіших факторів ефективного їх функціонування в сучасних умовах є наявність високопродуктивного стабільного колективу, здібного в екстремальних умовах вирішувати проблеми та досягати поставлену мету. Проблема управління персоналом в найближчій перспективі буде знаходитися в центрі уваги керівництва кожної фірми, кожної організації.

Під управлінням персоналу розуміють сукупність усіх управлінських рішень та видів діяльності, що безпосередньо зв'язані з організацією впливу на людей, які працюють на підприємстві чи в установі.

Предметом науки управління персоналом є вивчення відносин керівництва організації з працівниками та між ними з метою найбільш повного та ефективного використання потенціалу. Управління персоналом є процес безперервним та включає в себе проблеми планування підбору, професійної підготовки, оцінки та навчання кадрів, які здійснюються з метою раціонального їх використання, підвищення ефективності та покращення якості життя. Управління персоналом є також процесом дуже складним, при здійсненні якого необхідно враховувати такі аспекти:

- Техніко-технологічні, які відображають рівень розвитку конкретного виробництва;
- Організаційно-економічні, що включають питання планування, визначення чисельності працюючих, організацію їх стимулювання, використання робочого часу;
- Правові, які регламентують всю діяльність по управлінню персоналом відповідно до чинного законодавства;
- Соціально-психологічні, які зумовлюють необхідність запровадження соціально-психологічних процедур в практику кадрової роботи;
- Педагогічні, що забезпечують організацію професійного навчання, підвищення кваліфікації та виховання кадрів.

Основними завданнями управління персоналом є здійснення наукових принципів при підборі та розстановці кадрів в організації, формування стабільних продуктивних трудових колективів для реалізації поставленої перед ними мети.

Відповідно до чинного законодавства нашої країни трудові ресурси – це частина населення країни, яка володіє необхідним фізичним розвитком,

знаннями та практичним досвідом для роботи в народному господарстві. Тобто, до трудових ресурсів відносять все працездатне населення у працездатному віці за винятком непрацюючих інвалідів, непрацюючих осіб у до пенсійному віці, котрі отримали пенсію за віком на пільгових умовах.

Кадри підприємств та організацій формуються та поповнюються за рахунок трудових ресурсів суспільства та виступають об'єктом кадрової роботи на підприємстві. Під кадрами організації розуміють кваліфікованих працівників, які пройшли професійну підготовку та мають спеціальну освіту. До складу кадрів не відносять тимчасових, сезонних, позаштатних працівників та працівників за сумісництвом.

Кадри в організації поділяють на дві групи: кадри управління та робітничі кадри.

Останнім часом широке застосування отримав термін «персонал». Персонал – це особовий склад підприємства, організації, або частина цього складу, яка являє собою групу за професійними чи іншими ознаками. Це поняття застосовується при плануванні та здійсненні практичних заходів щодо покращення якісних характеристик працівників організації.

Управління персоналом є важливий та безперервний процес в кожній організації. Управління персоналом в організації повинно здійснюватися постійно, хоча окремі його заходи направлені на реалізацію того чи іншого складового елементу управління персоналом, що виступають послідовно як самостійні.

Основними етапами управління персоналом в організації є такі:

- планування персоналу, головною метою якого є розробка плану задоволення майбутніх потреб організації в людських ресурсах;
- залучення персоналу та створення резерву потенційних кандидатів для заміщення усіх посад;
- відбір кадрів, в процесі якого здійснюється оцінка кандидатів та відбираються кращі із претендентів;
- визначення заробітної плати та можливих додаткових пільг для працівників організації з метою залучення та збереження кадрів;
- професійна орієнтація та адаптація з метою швидшого введення нових працівників в організацію та реалізації їх потенціалу;
- навчання персоналу як безперервний процес, що є необхідною умовою для ефективного виконання робіт;
- оцінка діяльності працівників (атестація кадрів);

- трудове переміщення (підвищення, пониження, переведення, звільнення працівників), метою якого є більш раціональне їх використання;
- підготовка керівних кадрів як важливою складовою усієї системи управління персоналом.

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте місце управління персоналом в системі менеджменту організацією.
2. В чому полягають задачі управління персоналом на сучасному етапі?
3. Що є предметом науки управління персоналом?
4. Як впливають організаційні, економічні, психологічні аспекти на організацію управління персоналом?
5. Охарактеризуйте основні етапи процесу управління персоналом в організації.

Тести до теми

1. Предметом науки управління персоналом є:

- а. вивчення відносин керівництва організації з працівниками, а також серед них з метою найбільш повного та ефективного використання їх потенціалу;
- б. аналіз між особистих відносин в колективі;
- в. дослідження ринку робочої сили у визначеному регіоні з метою найбільш повного та ефективного використання її потенціалу.

2. Процес управління персоналом включає:

- а. залучення та відбір кадрів в організацію;
- б. оцінку та навчання персоналу;
- в. звільнення персоналу;
- г. тільки перші дві відповіді;
- д. перші три відповіді.

3. Що із викладеного не входить до завдання управління персоналом в організації:

- а. підвищення кваліфікації кадрів;
- б. покращення житлових умов працюючих;
- в. проведення профорієнтаційної роботи за межами підприємства;
- г. формування резерву керівних кадрів організації.

Тема 8. Основи маркетингової діяльності

Маркетинг буквально означає ринкову діяльність, тобто продаж і купівлю товарів. Ця діяльність охоплює процеси планування, управління, розроблення виробів і послуг, цінову політику, просування товарів до покупців і їх збут для того, щоб досягнення таким чином різноманітних благ задовольняло потреби як окремих осіб, так і організацій.

Маркетинг – це систематизована діяльність, пов'язана з розробленням, створенням і реалізацією продукції для задоволення особистих і суспільних потреб.

Концепція маркетингу визначає стратегію фірми у вирішенні нею завдань розробки, виробництва, продажу й після продажного обслуговування товарів. Найважливішими якостями маркетингової діяльності є чесність, порядність, послідовність, професіоналізм. Тому сучасний маркетинг перетворюється на єдиний технологічний процес, зорієнтований не тільки на комерційних успіх, а й на розвиток соціальних відносин, зміцнення норм суспільної етики й моралі.

Маркетинг є об'єктом управління, отже, його стосуються всі принципи, всі функції і методи управління – економічні, організаційно-розпорядчі, соціально-психологічні. Маркетинг особливо потребує прогнозування, організації контролю.

Найважливішим завданням маркетингу є забезпечення максимально можливої стабільності в роботі фірми, планомірності розвитку й досягнення стратегічних цілей.

В процесі маркетингової діяльності вирішується також інші завдання:

- Забезпечення фірми надійною, своєчасною та достовірною інформацією про ринок, товари, споживачів, конкурентів та ін.;
- Створення товару, який би максимально відповідав можливостям фірми;
- Вплив на споживача, попит і ринок.

Виникнення і розвиток маркетингу зумовлені розвитком економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності і зростанням продуктивності праці, яке стало наслідком науково-технічного прогресу, спеціалізації, поділу праці. Все це спричинило різке збільшення проблем із збутом продукції, а отже, нерациональне використання ресурсів, погіршення фінансових показників і, врешті-решт, негативні економічні та соціальні наслідки. За цих умов виникла потреба у *маркетинг-плані*, тобто у визначенні того, як саме фірма використовуватиме свої можливості. Цей план містить стратегію виходу фірми на свій цільовий ринок та завоювання його.

В сучасних умовах маркетинг постійно вивчає співвідношення ринкового попиту й пропозиції. Оскільки пропозиція завжди випереджує попит, це стимулює розвиток теорії і практики маркетингу.

Основними етапами маркетингової діяльності є:

- Розроблення ринкової стратегії фірми
- Розроблення продуктової стратегії фірми
- Реалізація маркетингової стратегії.

Перш ніж скласти маркетинг-план, підприємець повинен визначити для себе конкретні цілі й завдання. Після визначення цілей і завдань маркетингової діяльності підприємець приступає до розроблення стратегії маркетингу. У процесі її розроблення треба продумати всі найважливіші інструменти маркетингу, якими користуватиметься фірма. До таких інструментів належать:

- Збут і реалізація продукції
- Ціноутворення
- Просування товару на ринку
- Політика підтримки продукту бізнесу.

Стратегія маркетингу займає центральне місце в стратегії будь-якої фірми. Розвиток фірми і розмір отримуваного нею прибутку залежить від того, наскільки повно й ефективно вона задовольнятиме потреби своїх клієнтів.

Кожна фірма формує свою власну маркетингову стратегію, тобто так розподіляє зусилля й комбінує інструменти маркетингу, щоб з урахуванням конкретних ринкових умов досягти своїх цілей найкращим способом.

Ключовим розділом бізнес-плану є фінансовий план, у якому узагальнюються основні положення всіх попередніх розділів цього плану у вартісній формі, обґрунтовується доцільність реалізації підприємницького проекту з економічного погляду.

Обґрунтований фінансовий план може бути використаний для залучення інвесторів і кредиторів, для оцінки результатів діяльності фірми після фактичного започаткування бізнесу. Аналіз майбутнього фінансового стану фірми ґрунтується на певних передбаченнях і припущеннях. У зв'язку з цим виникає обов'язкова потреба в перевірці цих передбачень. Процедура аналізу передбачає розрахунки кількох варіантів прогнозів зведенням у них почергово основних припущень та оцінювання їх впливу на майбутні фінансові результати діяльності фірми.

Маркетингові дослідження – це систематичний процес постановки мети дослідження, збору, аналізу об'єктивної ринкової інформації і розроблення рекомендацій щодо прийняття конкретних управлінських рішень із продуктово-ринкової стратегії фірми.

Основними етапами маркетингових досліджень є:

1. визначення їх мети;
2. визначення завдань дослідження;
3. оцінювання важливості маркетингової інформації;
4. планування дослідження;
5. збір інформації та опрацювання даних;
6. розроблення рекомендацій;
7. презентація результатів.

Основна мета маркетингу – забезпечення максимального прибутку в процесі купівлі, продажу, за яких задоволення попиту є фактором досягнення мети. Мета може бути досягнута за умов:

- задоволення вимог споживачів;
- забезпечення переваг над конкурентами;
- завоювання відповідної частини ринку;
- зростання продажу товарів.

Основний девіз маркетингу – виробляти те, чого вимагає ринок і покупець.

Принципами маркетингу є:

- спрямування кожного учасника на досягнення кінцевого практичного результату у виробничо-збутовій діяльності, вихід на ринок з пробною партією товарів, закріплення на ринку, організований вихід з ринку.
- концепція процесів створення і виробництва відповідних товарів на вирішальних напрямках;
- комплексний підхід до поєднання цілей з ресурсами і можливостями підприємства;
- постійний пошук нових методів підвищення ефективності виробництва, творча ініціатива працівників, спрямована на широке впровадження нововведень, підвищення якості продукції, зменшення витрат на виробництва;
- розроблення стратегії і тактики активного пристосування фірми до вимог зовнішнього і внутрішнього середовища з метою максимального задоволення вимог покупців.

Основні функції маркетингу які він має здійснювати для виконання поставленої мети, дають змогу перевести систему в новий, більш прогресивний стан, є такими:

- аналіз навколишнього середовища;
- ринкові дослідження;
- аналіз споживачів;
- планування товару;
- ціноутворення;

- збутова політика;
- просування товару;
- забезпечення спеціальної відповідальності.

У зазначених функціях виявляється суть управлінської діяльності. Управління маркетингом – це аналіз, планування, втілення в життя заходів, розрахованих на встановлення, зміцнення і підтримання вигідних обмінів з цільовими покупцями заради досягнення відповідних завдань фірми, таких як одержання прибутку, зростання обсягів збуту товарів, розширення ринків реалізації продукції.

Контрольні запитання:

1. Що таке маркетинг? Якими є його зміст, завдання?
2. Як маркетинг пов'язаний з ринком?
3. Які етапи виділяють у маркетинговій діяльності?
4. У чому полягає стратегія маркетингу?
5. Що таке маркетинг-план? Які його особливості?
6. Як ви розумієте бізнес-план маркетингу?
7. У чому суть фінансового плану маркетингу?
8. У чому полягає ефективність маркетингових досліджень?
9. Які ви знаєте принципи маркетингу?
10. У чому полягають функції маркетингу?

Тема 9. Загальні результати національного виробництва

Економіка може вивчатися на рівні окремого суб'єкта – домашнього господарства, підприємства, а може аналізуватись і на рівні всього національного господарства країни. Перший підхід до вивчення економіки називається мікроекономічним, а другий – макроекономічним.

Перше, що характеризує національну економіку, - це її *національне багатство*.

Обсяг і структура національного багатства визначають потенціал усієї економіки. Потенціал – це здатність економіки виробляти речі і послуги, задовольняти потреби власних громадян, іноземців, які купують вітчизняні товари, та конкурувати з економіками інших країн на зовнішніх ринках.

У структурі національного багатства країн світу виокремлюють три основні елементи:

- ❖ Фізичний капітал – 16%
- ❖ Природний капітал – 20%
- ❖ Людський капітал – 64%.

Наявність економічного потенціалу – національного багатства країни – є необхідною, але не достатньою умовою для нормального функціонування економіки як єдиного цілого. Однією з таких умов стає відповідність (баланс) сукупних доходів та сукупних витрат.

Доходи, так само як і витрати, мають не тільки окремі економічні суб'єкти, а й економіка в цілому. Доходи і витрати в межах усієї економіки називають сукупними. Саме вони виявляють те, що економіка є єдиним цілим.

Відповідність між доходами і витратами на макроекономічному, або загальноекономічному, рівні є важливою, тому що вона гарантує:

- Реалізацію всього створеного продукту;
- Задоволення попиту всіх власників доходів.

Елементами сукупних доходів є:

- Заробітна плата – дохід найманих працівників (W);
- Рента – дохід власників землі (R);
- Процент – дохід власників фінансового капіталу (i);
- Прибуток – дохід підприємців (Pr);
- Амортизація – кошти, нагромаджені підприємцями для відшкодування спрацьованих засобів виробництва (Am).

Елементи сукупних витрат у національній економіці стають:

- Споживчі витрати домашніх господарств (C);
- Витрати держави на закупівлю товарів, послуг та на інвестиції у державний сектор економіки (G);

- Інвестиційні витрати підприємців у відновлення та нагромадження капіталу(I);
- Чистий експорт – витрати, пов’язані з торгівлею товарами та послугами на зовнішніх ринках (NX).

З урахуванням структури сукупних доходів та витрат їх відповідність може бути відображена формулою:

$$W+R+i+Pr+Am = C+I+G+NX$$

Як основні показники, що характеризують загальний стан економіки, використовують валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний дохід (ВНД).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна ринкова вартість усього обсягу речей та послуг, вироблених в економіці країни за рік і придатних для кінцевого використання.

У наведеному визначенні відображено три суттєві особливості ВВП:

1. щоб стати частиною ВВП, речі та послуги мають бути не тільки створені, а й реалізовані на ринку, набувши ринкової вартості;
2. виробництво і продаж продукції мають відбутись у межах одного року;
3. ВВП охоплює лише продукцію, придатну для кінцевого використання, і не охоплює ту, що призначена для проміжного використання.

ВВП можна розраховувати трьома способами: за доходами, за витратами, за сумою доданих вартостей з використанням таких формул:

$$\text{ВВП} = W + \text{Валовий прибуток, Змішаний дохід} + (\text{Податки} - \text{Субсидії})$$

$$\text{ВВП} = C + I + G + NX$$

$$\text{ВВП} = \Sigma \text{ доданих вартостей}$$

Оцінка економічного зростання та зіставлення економічних досягнень різних країн здійснюється з використанням реальних показників ВВП. Для визначення реального ВВП номінальний ВВП коригується з урахуванням зміни цін за формулою:

$$\text{ВВП}^r = \text{ВВП}^n / P$$

Інший показник для оцінки результатів національного виробництва – *валовий національний дохід (ВНД)*. У ньому відображається баланс (різниця доходів, одержаних громадянами країни за кордоном, та доходів, сплачених іноземцям. ВНД лише тоді перевищуватиме ВВП, коли вітчизняні громадяни будуть одержувати за кордоном більші доходи, ніж іноземці в національній економіці.

ВВП є одним з основних показників, які використовуються для міжнародних порівнянь та визначень рейтингу країни серед інших країн світу.

При цьому для об'єктивності порівнюють не власне обсяги ВВП, а ВВП на одного громадянина або на одного працюючого. Оскільки в різних країнах використовують власні національні валюти, то для співвідносності показників здійснюють перерахунки в доларах США- валюті найсильнішої економіки світу. Причому перерахунок відбувається не за курсом валютних обмінників, а за здатністю визначеної суми національних грошей перетворитись у певний набір товарів та послуг, тобто за паритетом купівельної спроможності.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення показника ВВП.
2. Способи розрахунку ВВП.
3. ВВП країни становить 1112 грош.од. Яку частку ВВП у процентах становлять споживчі витрати, якщо сумарна величина державних витрат, інвестицій та чистого експорту дорівнює 524?
4. Скориставшись даними таблиці:
  - визначити структуру ВВП – частки окремих елементів у ВВП країни у процентах;
  - сформулюйте, які зміни відбулись у структурі ВВП за кожним з чотирьох структурних елементів за аналізований період.

Структура ВВП України за витратами

<i>Витрати (млн..гривень)</i>	<i>1997 р.</i>	<i>2010р.</i>
Приватне споживання	53869	684997
Державне споживання	22329	201408
Валові інвестиції	20073	185673
Чистий експорт	-2856	-22029

Тема 10. Інфляція, її причини, види, шляхи подолання

Інфляція – це загальне підвищення цін. За умов інфляції дорожчає більшість товарів, що призводить до зростання вартості життя. *Вартість життя* – це сума грошей, яку слід заплатити за їжу, одяг, взуття та інші

предмети споживання, необхідні для забезпечення життєдіяльності людини. Зміна вартості життя вимірюється за допомогою індексу цін, який показує, у скільки разів підвищилися ціни в поточному році порівняно з минулим роком.

Індекс цін може подаватися двома показниками:

Індексом споживчих цін, коли до уваги беруться лише ціни всіх споживчих товарів, індексом-дефлятором, коли враховуються всі товари споживчого та виробничого призначення.

Індекс цін визначається за формулою

$$P = \frac{\text{Ціна споживчого кошика поточного року}}{\text{Ціна споживчого кошика попереднього року}}$$

Якщо нам відомий індекс цін, то можемо розрахувати річний темп інфляції $\pi = P \times 100\% - 100\%$

Інфляція, що не перевищує 10%, називається помірною.

Інфляція вища від 10%, але яка не переходить межу в 100%, називається галопуючою.

Інфляція, яка перевищує 100%, називається гіперінфляцією і справляє на економіку найбільш руйнівний вплив.

Гіперінфляція – це інфляція з особливо високими темпами зростання загального рівня цін, яка руйнівно впливає на економіку країни, призводить до швидкого зубожіння населення і зростання безробіття.

Є кілька видів інфляції:

Інфляція попиту, коли сукупний попит переважає сукупну пропозицію. Ця ситуація неминуче призводить до зростання цін.

Інфляція витрат, за якої ціни зростають внаслідок збільшення витрат на виробництво.

Інфляція має негативні наслідки для національної економіки, найнебезпечніші серед яких:

- знецінення грошей та заощаджень. Для власників грошей зростання цін знижує їхню купівельну спроможність у всіх випадках, крім тих, коли в разі надання грошей у борг передбачена індексація, або зростання зобов'язань боржника відповідно до зростання рівня цін.
- зменшення купівельної спроможності споживачів та рівня їх споживання. За незмінного рівня доходів і зростаючих цін на товари споживачі здатні придбати менше речей та послуг.
- поглиблення нерівності і швидке соціальне розшарування суспільства. Від інфляції виграють економічні суб'єкти з нефіксованими доходами, у першу чергу причетні до торгівлі та посередницької діяльності. Водночас стають біднішими громадяни з фіксованими доходами – працівники державного сектору економіки:

викладачі, лікарі, науковці, працівники культури, а також пенсіонери, студенти, особи з обмеженими можливостями, що одержують соціальну допомогу.

- гальмування технічного прогресу. Втрата заінтересованості в реалізації досягнень технічного прогресу за інфляції відбувається з двох причин. По-перше, здешевлюється праця, тому втрачається інтерес підприємців до використання дорожчих і технічно досконаліших засобів виробництва. По-друге, нестабільні ціни змушують підприємців відмовлятися від інвестицій у нову, дорожчу, техніку з великим строком окупності.
- втрата цінами ролі ринкового регулятора. За нормальних умов зростання цін є сигналом для збільшення виробництва певних товарів. Тотальне підвищення цін не дає правильних орієнтирів підприємцям щодо перспективних напрямків інвестування, змін структури виробництва, перерозподілу виробничих ресурсів.

Негативні, а іноді й руйнівні наслідки інфляції спонукають уряди країн до антиінфляційних заходів.

Для правильного вибору інструментів регулювання інфляції важливо з'ясувати, які причини інфляції переважають - пов'язані із сукупним попитом або із сукупним пропонуванням.

Якщо інфляція більшою мірою спричинена надмірним попитом, то дієвими можуть виявитися такі заходи:

- зростання податків на доходи;
- скорочення видатків державного бюджету;
- подорожчання кредитних ресурсів для інвесторів та осіб, що беруть споживчий кредит.

Якщо інфляція переважно спричинена скороченням пропонування, то тоді ефективними є такі заходи:

- застосування податкових пільг для виробників;
- запровадження більш ефективних та ресурсоощадних технологій, насамперед енергоощадних;
- адміністративне обмеження урядом зростання цін на деякі виробничі ресурси.

Розглянуті антиінфляційні заходи були типовими для ринкових економік розвинених країн. У перехідних економіках та економіках несформованими ринками, до яких належить і українська, використовувалися й інші антиінфляційні заходи. До нетипових для розвинених економік, але необхідних для менш розвинених, належать такі антиінфляційні заходи:

- здійснення грошових реформ, наприклад, в Україні – реформа з упровадженням гривні 1996 року, що суттєво стримало інфляцію;
- відмова від емісійного (за допомогою випуску в обіг додаткових грошей) фінансування дефіцитів державних бюджетів;
- обмеження так званої доларизації – використання в обігу валюти іншої країни, що підриває стабільність власної національної валюти і підштовхує інфляцію;
- протидія зовнішнім інфляційним чинникам, наприклад, скорочення імпорту таких товарів, як нафта, газ, ціни котрих постійно зростають;
- обмеження так званої втечі від національних грошей, коли громадяни купують будь-які товари і не здійснюють заощаджень, стимулювання заощаджень такою ставкою процента за банківськими вкладами та за державними облігаціями, яка перевищує темп інфляції;
- підтримка конкуренції на внутрішніх ринках та обмеження вітчизняних монополістів;
- боротьба з тіньовою економікою, у межах якої ціни й доходи неконтрольовані.

Контрольні запитання:

1. Яке походження інфляції?
2. Що таке вартість життя? Які є види інфляції?
3. Що таке гіперінфляція? Як держава може запобігти інфляції?
4. Обчисліть ціну споживчого кошика та індекс споживчих цін за такими умовними даними:
  - а) споживчий кошик складається з чотирьох товарів, і нормативи їх споживання такі: товар А – 10 од.; товар Б – 2,5 од.; товар В – 50 од.; товар Г – 7 од.
  - б) ціни чотирьох товарів у попередньому та поточному роках були відповідно такі: товар А - 50 і 55 грн; товар Б – 10 і 8 грн; товар В – 20 і 24 грн; товар Г – 8 і 8 грн.
5. Визначте індекс цін і темп інфляції за такими даними: ціна споживчого кошика поточного року становить 570 од., а ціна відповідного споживчого кошика минулого року – 510.

Тема 11. Трудові ресурси. Зайнятість населення

Ринок праці – це засоби, суспільні механізми й організації, які дають змогу людям знайти роботу відповідно до своїх здібностей і навичок, а

роботодавцям – найняти робітників, які їм потрібні для організації комерційної або іншої діяльності.

На цьому ринку діють закони попиту і пропозиції і формуються рівноважні ціни на товар «робоча сила», а саме – зарплата.

Пропозиція робочої сили визначається різними факторами: рівнем зарплати, культурою, додатковою системою, наявністю дітей і турботами про них, діяльністю профспілок тощо. Кількість і склад робочої сили постійно змінюються. Одні тільки починають працювати після закінчення школи, другі перебувають вдома у зв'язку з доглядом за дитиною, треті – на пенсії.

Попит на робочу силу визначається потребами у ній підприємців. Отже, попит на робочу силу залежить як від загального тиску попиту в економіці, так і від технічної оснащеності виробництва, тобто від поєднання засобів виробництва і праці.

Сьогодні у більшості розвинених країнах світу застосовуються три основні засоби регулювання ринку робочої сили: трудові контракти, колективні договори і генеральні угоди.

Трудовий контракт – це угода, що визначає зміст і умови праці, розмір оплати та інші взаємні зобов'язання найманого робітника і його роботодавця, досягнуті в результаті і індивідуальних переговорів.

Колективний договір – документ, яким підтверджуються єдині принципи організації і оплати праці на підприємстві і який приймається роботодавцем і профспілкою цього підприємства.

Генеральна угода – це документ, яким визначаються загальні напрями зміни умов купівлі – продажу робочої сили по країні в цілому; підписується урядом, об'єднаннями підприємців і профспілок.

Безробіття – це економічне явище, спричинене перевищенням пропонування праці з боку працівників, що прагнуть працювати, над попитом на працю з боку працедавців. Безробіття існує в будь-якій економіці як у період економічного спаду, так і під час піднесення. Але за спаду рівень безробіття стає вищим.

Лише певний рівень безробіття загрожує національній економіці. Тому важливо вміти його вимірювати. Безробіття вимірюється відносним показником *рівня безробіття* за формулою

$$\frac{U}{L} \times 100\% = u$$

де u – рівень фактичного безробіття; U – кількість безробітних; L – усі працездатні люди країни, тобто ті, що мають роботу, та ті, що її тимчасово не мають, але активно шукають.

Визначальними ознаками працездатних осіб є те, що вони:

- володіють знаннями та кваліфікацією, достатніми для роботи в умовах застосовуваних технологій;
- є людьми визначеного трудовим законодавством країни віку;
- належать до економічно активного населення, тобто працюють або ж шукають роботу в разі її тимчасової втрати.

Остання з ознак працездатних осіб може бути формалізована таким рівнянням:

$$L = E + U,$$

де E – кількість зайнятих, або особи, що мають роботу.

Крім працездатних осіб населення країни охоплює й непрацездатних – пенсіонерів, дітей, людей з обмеженими можливостями тощо:

$$N = L + UN,$$

де N – населення країни, її громадяни; UN – непрацездатне населення країни.

Рівень безробіття зменшується, коли в економіці відбувається піднесення, і навпаки, збільшується під час економічного спаду.

Люди втрачають роботу з різних причин. Склад безробітних неоднорідний, тому вирізняють кілька видів безробіття.

Структурне безробіття, що виникає під час структурної перебудови виробництва й переходу до нових технологій. Нові технології потребують нових професій та іншої кваліфікації працівників.

Добровільне, або фрикційне безробіття, яке спричиняється лише бажанням працівника змінити роботу для поліпшення умов або оплати праці.

Циклічне, або кон'юнктурне, безробіття, причиною якого стає згорання виробництва під час спаду.

Оскільки структурна перебудова виробництва та мобільність працівників у зв'язку з їхнім прагненням до більш повної самореалізації є природними, то й структурне та фрикційне безробіття є природним (нормальним) для економіки. Саме через таке природне безробіття й не існує економіки, в якій узагалі б не було безробітних.

Для визначення *природного безробіття* складають показники структурного та фрикційного безробіття

$$u_{nat} = u_{str} + u_{fr},$$

де u_{nat} – рівень природного безробіття, %; u_{str} – рівень структурного безробіття, %; u_{fr} – рівень фрикційного безробіття, %.

Якщо фактичне безробіття перевищує природне, то виникає циклічне безробіття. Три згадані види безробіття формують фактичний рівень безробіття:

$$u = u_{str} + u_{fr} + u_c,$$

де u_c – рівень циклічного безробіття, яке виникає під час економічного спаду, %.

Саме через циклічне безробіття втрачається частина продукту національного виробництва. Ця втрата пов'язана зі звільненнями працівників, які за інших економічних умов могли б виробляти продукцію.

Крім недовиробництва – втрати частини продукту – безробіття має ще й такі негативні наслідки для національної економіки:

- зменшення загального рівня добробуту громадян та їх здатності купувати речі й послуги;
- недодержання надходжень до бюджету у вигляді податків з доходів тих осіб, які втратили роботу;
- додаткове навантаження на платників податків, з доходів яких формується державний бюджет, у зв'язку з необхідністю виплачувати допомогу з безробіття;
- втрата трудового потенціалу – кваліфікації, навичок, умінь – тими особами, які довгий час не мають роботи.

Саме негативні наслідки змушують уряди країн шукати способи зменшення безробіття до природного рівня. Для економік з подібним до українського рівнем економічного розвитку природним вважається безробіття на рівні 5 – 6%. Для більш розвинених економік цей показник вищий.

Уряди країн використовують такі заходи, спрямовані на подолання високого рівня безробіття:

- стимулювання зростання сукупного попиту і витрат за допомогою зменшення податкового навантаження на платників, збільшення соціальної допомоги малозабезпеченим;
- сприяння підприємцям, що створюють нові робочі місця, застосуванням до них податкових пільг та пільгового надання кредитів;
- організація громадських робіт, що гарантують тимчасове працевлаштування непрацюючим;
- укладання з профспілковими та спілками підприємців угод про спільні дії з обмеження безробіття;
- організація роботи державних служб зайнятості.

Саме служби зайнятості відіграють вирішальну роль не тільки в обмеженні безробіття, яке існує, а й у запобіганні його виникненню. За

українським законодавством Державна служба зайнятості покликана виконувати такі функції:

- обліковувати вільні робочі місця та звільнених з роботи громадян;
- організувати професійне навчання та перенавчання осіб, що втрачають роботу;
- виплачувати різні види допомоги з Фонду страхування на випадок безробіття;
- брати участь у розробленні загальнодержавних і місцевих програм зайнятості населення та його соціального захисту в разі безробіття.

Контрольні запитання:

1. Яке безробіття (циклічне, структурне чи фрикційне) може виникнути в кожній з наведених ситуацій:
  - А) відбулося закриття шахт у зв'язку зі скороченням видобутку вугілля;
  - Б) ускладнена процедура працевлаштування на новому робочому місці;
  - В) погіршився загальний стан економіки і розпочалося скорочення виробництва;
  - Г) у сільському господарстві запроваджуються технології, які передбачають комплексну автоматизацію.
2. Визначте рівень фактичного безробіття. Кількість зайнятих в економіці – 16500 тис.осіб, а безробітних – 1420 тис.осіб. Якою стала чисельність безробітних за нових умов, якщо кількість працездатних осіб не змінилася, а рівень безробіття досяг 9,5%?

Тема 12. Державне регулювання економіки

Сучасна економіка неможлива без держави в ролі суб'єкта економічних відносин. Держава повинна мати власні ресурси, створювати певні продукти і послуги, регулювати розподіл доходів між різними верствами суспільства, спрямовувати економіку на досягнення визначених цілей.

Уряд повинен регулювати економіку, тому що сам по собі ринок із властивими йому механізмами конкуренції та саморегулювання не може

вирішити багатьох важливих проблем як для суспільства в цілому, так і для громад окремих міст і селищ. Уряд повинен формувати та втілювати в життя науково обґрунтовану економічну політику.

Під *державною економічною політикою* розуміють систему заходів, до яких удається уряд для досягнення цілей, що відображають суспільні інтереси. Тому найважливішими елементами державної політики є:

- Визначення цілі;
- Засоби (інструменти) досягнення цих цілей.

Основними економічними цілями держави у формуванні економічної політики стають:

- Певні обсяги ВВП країни та ВВП на душу населення (одного громадянина);
- Повна зайнятість, або обмеження безробіття до рівня природного;
- Цінова стабільність, за якої інфляція не виходить за межі помірної.

Інструменти державного регулювання економіки різняться залежно від того, у межах якої політики вони здійснюються – податково-бюджетної чи грошової.

Здійснюючи податково-бюджетну політику, уряд використовує такі особливі інструменти:

- Податки;
- Податкові пільги;
- Державні закупівлі товарів;
- Соціальні трансферти (соціальна допомога).

Податками називаються обов'язкові платежі, які держава стягує з окремих осіб, підприємств, організацій у державний бюджет.

Порядок стягнення всіх видів податків, податкові ставки та податкові пільги впорядковуються особливим державним документом – Податковим кодексом країни.

Податкова система будь-якої країни передбачає стягнення різних видів податків. Основними з них є такі:

- *Особистий прибутковий податок, або податок з фізичних осіб.* Платниками податку є фізичні особи – наймані працівники, а також підприємці як власники особистих доходів, одержаних за виконуваними ними функції управління.
- *Податок на прибуток корпорації, або податок на прибуток підприємств.* Платниками цього податку є юридичні особи – підприємства, установи. Об'єктом оподаткування – тим, з чого стягується податок, є прибуток корпорації (підприємства) незалежно від сфери діяльності.

- *Податок на майно або капітал.* Платниками цього податку стають власники майна та капіталу – землі, будинків, транспортних засобів, будівель, споруд, устаткування. Податок виконує перерозподільну функцію, оскільки дає можливість поповнювати державний бюджет за кошт багатших громадян – власників майна та капіталу. Так створюється джерело для соціальних виплат біднішим верствам суспільства.
- *Акциз.* Є податком на споживання, що стягується в момент придбання певного товару й означає фактичне вилучення з доходу споживача. Акциз стає частиною ціни (процентом ціни) не всіх, а лише деяких, так званих підакцизних, товарів. Перелік таких товарів визначається урядом.
- *Податок на додану вартість (ПДВ).* Сплачується з усіх товарів, тому його називають універсальним акцизом. Оскільки ПДВ закладається в ціну товарів, що купуються кінцевим споживачами, то саме вони стають фактичними платниками цього податку. Продавці зазвичай зазначають на товарних чеках та ярликах дві ціни – без ПДВ та з ПДВ, намагаючись підкреслити тим те, що саме податок на додану вартість збільшує ціну для споживача.
- *Податок із соціального страхування.* Стягується з метою формування фондів соціального страхування. Є страховим внеском, що визначається планами обов'язкового пенсійного, медичного, на випадок безробіття. Платниками податку стають і підприємці, і наймані працівники.
- *Мито.* Зазвичай є податком на товари, що імпортуються, але іноді встановлюється й на експортовані товари. Платниками імпортного мита стають підприємці, що ввозять товар з-за кордону, тому він може виконувати функцію захисту вітчизняних виробників від конкуренції іноземних. Але імпортне мито, яке робить імпортовані товари дорожчим, зрештою, сплачує споживач товару.

Кожен податок стягується за певною податковою ставкою. *Податкова ставка* – це частка доходу у відсотках, яка відраховується платниками до державного бюджету.

Саме на величину стягнутих податків зменшується дохід у розпорядженні кожного економічного суб'єкта.

Податкові пільги – це перевага, яку дістають від уряду лише деякі платники податків, якщо це відповідає економічним інтересам та цінностям суспільства. До найчастіше використовуваних урядом податкових пільг належать такі: *неоподатковуваний мінімум заробітної плати, капітальні знижки, податковий кредит, соціальні знижки.*

Крім податків як інструмент податково-бюджетної політики використовуються державні закупівлі та соціальні трансферти.

Державні закупівлі – це видатки бюджету на придбання речей та послуг, що пов'язані зі створенням суспільних благ. Зазвичай для здійснення державних закупівель уряд провадить конкурси (тендери) для відбору продавців, що запропонують ліпшу якість товарів за меншої ціни.

Соціальні трансферти – це різні види допомоги у грошовій або речовій формі, які безоплатно одержують громадяни країни. Один з видів такої допомоги – виплати з безробіття. Громадяни можуть також одержувати соціальну допомогу на дітей, непрацевдатних членів родини, для відшкодування частини комунальних платежів.

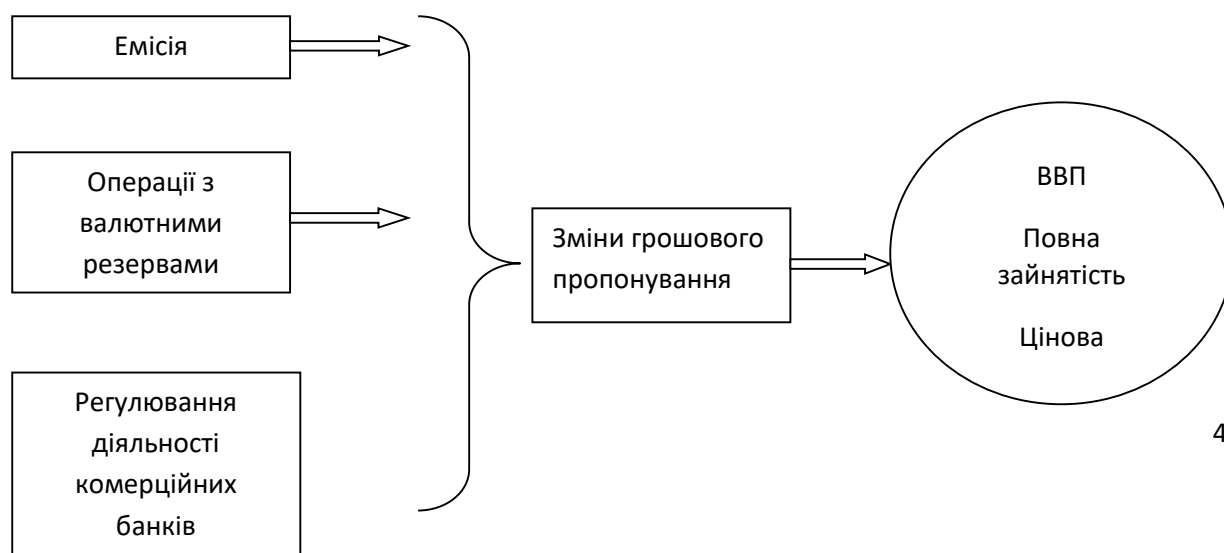
Податки, державні закупівлі, соціальні трансферти є важливими складниками державного бюджету. *Державний бюджет* – це головний фінансовий документ країни, в якому відображені джерела державних ресурсів та напрямки їх використання.

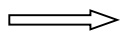
Для ефективного державного регулювання економіки важливим є те, як збалансований бюджет, тобто як співвідносяться надходження та видатки. За цим співвідношенням бюджет може бути:

- *Дефіцитний*, коли видатки перевищують надходження;
- *Профіцитний*, коли видатки менші, ніж надходження;
- *З нульовим сальдо*, коли видатки та надходження збігаються.

Дефіцитний бюджет означає, що держава живе невідповідно до своїх доходів, витрачає більше, ніж одержує. Якщо дефіцити бюджетів одних періодів не компенсується профіцитами інших періодів, то держава фінансує брак коштів за допомогою внутрішніх та зовнішніх запозичень. У такий спосіб виникає *державний борг*.

Здійснюючи грошову політику, уряд використовує зміну грошового пропонування – кількості грошей в обігу. Для цього він застосовує такі інструменти, як грошова емісія, купівля-продаж валюти, регулювання діяльності комерційних банків.

Основні цілі економічної політики уряду – бажані показники ВВП, зайнятості та цін – у межах грошової політики досягається через зміни грошового пропонування.

Для змін грошового пропонування використовують три основні засоби: емісія, операції з валютними резервами, регулювання діяльності комерційних банків.

Емісія грошей – випуск додаткових грошей, що здійснюється центральним банком країни. Це збільшує грошовий агрегат М0.

Операції з валютними резервами передбачають, що коли центральний банк продає валюти інших країн за національні гроші, то кількість грошей в обігу зменшується. Коли ж він купує валюти інших країн і поповнює державні резерви, то кількість національних грошей в обігу збільшується.

Комерційні банки створюють гроші у формі поточних, короткострокових і довгострокових рахунків, що є елементами грошових агрегатів М1, М2, М3. Тому, *впливаючи на діяльність комерційних банків*, національний банк може сприяти збільшенню саме цих елементів грошового пропонування. Способами такого стимулювання є зменшення норми обов'язкових грошових резервів, які повинен мати кожний комерційний банк, або пом'якшення вимог на одержання ліцензії на банківську діяльність.

Суспільні блага.

З усієї сукупності благ – речей та послуг, якими ми користуємося, можна виокремити особливі блага, що мають назву суспільних. Їхньою протилежністю є приватні блага.

Суспільні блага мають такі відмітні ознаки:

- Їх створення і споживання відповідають суспільним інтересам, оскільки без них суспільство не могло б існувати як спільнота цивілізованих людей;
- Вони спрямовані на колективні потреби, для яких індивідуальне (приватне) задоволення було б або неможливим, або економічно недоцільним;
- Частку споживання цих благ конкретним споживачем визначити важко або взагалі неможливо;

- З ним пов'язані значні позитивні зовнішні ефекти для суспільства, тому витрати від недостатнього їх виробництва є набагато більшими, ніж витрати на виробництво.

Позитивні зовнішні ефекти – це додаткові вигоди, що має суспільство, громада від виробництва лише певних речей та послуг. До таких належить освіта. Її розвиток робить суспільство не тільки багатшим через вищу продуктивність праці, а й більш цивілізованим, придатним для комфортного існування, безпечним для всіх громадян.

Усі особливості суспільних благ пояснюють доцільність їх виробництва під контролем держави та з використанням ресурсів, якими вона володіє. Основним джерелом фінансування суспільних благ має бути державний бюджет.

Одним із завдань уряду є забезпечення ефективності господарювання в межах усієї національної економіки. Економіка не може бути ефективною в умовах незахищеної конкуренції та панування монополій. Адже ринкова конкуренція має тенденцію до затухання, а ринкові суб'єкти – конкуренти тяжіють до змов, які б зменшували їхні витрати на здійснення конкурентної боротьби .

Політика, яка спрямована на захист конкуренції та обмеження монополізму, називається *антимонопольною*.

Для здійснення антимонопольної політики в законодавстві визначають:

- Граничну частку ринку, яка може належати окремому виробникові і після досягнення якої виробник вважається монополістом.
- Види зловживань монопольним становищем, які тягнуть за собою відповідальність і передбачають компенсацію

Органи державної влади, які виявили зловживання за результатами антимонопольних розслідувань, можуть примусово обмежити ціни на продукцію монополіста або домогтися примусового поділу великої компанії на кілька менших.

Контрольні запитання:

1.Визначено, що підприємство має сплатити податок на прибуток у обсязі 70 тис.грн. Прибуток становив 250 тис.грн. Якою є ставка оподаткування? Який прибуток залишиться в розпорядженні підприємства?

2.За рік видатки зведеного бюджету України становили 312028 млн.грн., а доходи – 297845 млн.грн. Визначте абсолютний та відносний дефіцит бюджету, якщо відомо, що ВВП цього року дорівнював 914720 млн.грн.

3. Поясніть, кого й чого стимулює кожна податкова пільга, про яку йшлося у темі.

4. За рік грошова маса в економіці зросла за показником М3 на 15,3%, а реальний ВВП зменшився на 15,3%. На скільки мали б змінитися ціни за показником темпу інфляції, якщо б цього року швидкість обігу грошей залишилася незмінною?

5. У період 2007-2011 рр. кількість грошей в обігу за показником М3 та ставка процента комерційних банків за кредитами змінювалися так, як показано в таблиці:

Показник	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.
М3 (зміна у %)	54,3	54,7	53,7	30,2	-5,5
Ставка комерційних банків (%)	16,2	15,2	13,9	17,5	20,9

Чи в усі роки реалізувався стимулюючий вплив грошової політики?

Тема 13. Світове господарство

Економіки всіх країн світу є складниками світової економіки. Важливою ознакою сучасних національних економік є відкритість. Відкритість економік означає, що країни купують і продають товари та послуги на світових ринках, позичають іншим країнам або беруть позики, стають членами міжнародних економічних організацій, беруть участь у міграції трудових ресурсів з країни в країну, установлюють і підтримують курс національної валюти щодо інших валют.

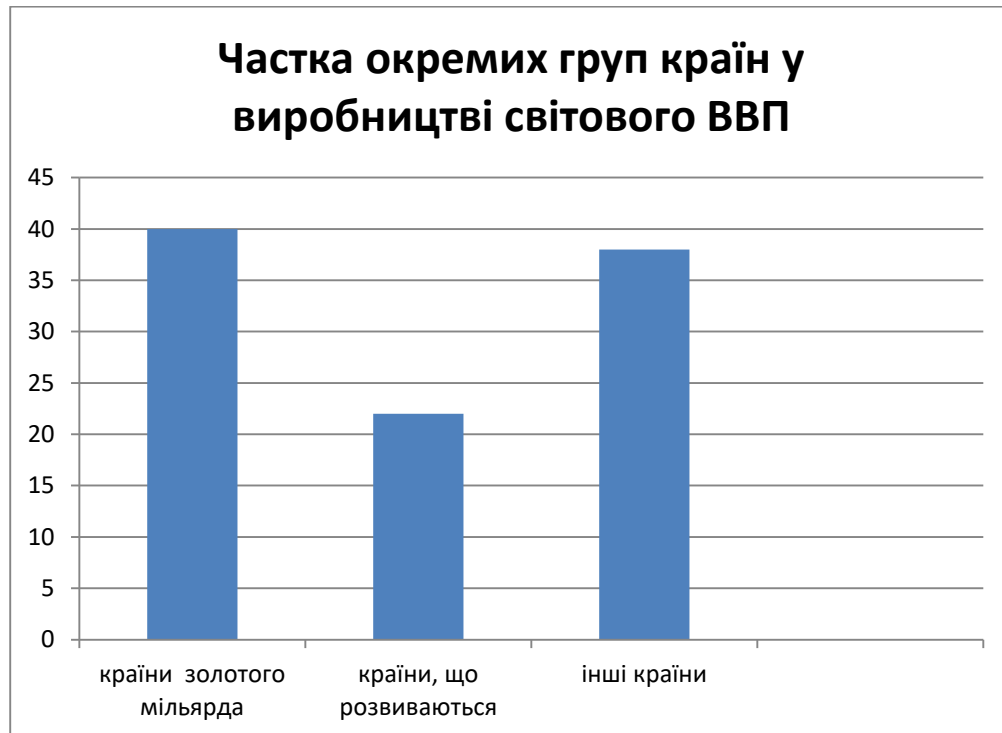
Світове господарство – це система національних економік з усталеними та міцними економічними зв'язками між ними. Ці зв'язки унеможливають автономне існування будь-якої економіки.

Економіки країн різняться за рівнем економічного розвитку.:

- Країни високого рівня розвитку;

- Країни середнього рівня розвитку;
- Країни, що розвиваються, та країни з несформованими ринками.

Істотною причиною виникнення і розвитку світового господарства став *міжнародний поділ праці*. Він передбачає спеціалізацію національних економік на виробництві певних товарів і послуг, а отже, випереджальний розвиток у кожній з країн окремих галузей та видів діяльності. Саме в цих галузях та видах діяльності економіки країн мають переваги – забезпечують вищу продуктивність праці і нижчі витрати виробництва.

Важливою частиною світової економіки є міжнародна торгівля. Міжнародна торгівля існує, позаяк склався *міжнародний поділ праці*.

Для зовнішньої торгівлі важливо, щоб вітчизняні товари були конкурентоспроможні. Конкурентоспроможність товару оцінюється, якщо порівняти два параметра:

1. здатність товару задовольняти потребу споживача;
2. ціна товару.

Більшу конкурентоспроможність виявляє той товар, який повніше задовольняє потреби споживача за нижчої ціни.

Формування цін надсвітових ринках відрізняється від їх формування всередині країни. Світові ціни визначаються головними продавцями і покупцями певних видів продукції й узгоджуються під час здійснення великих і регулярних операцій з товаром у вільно конвертованій валюті.

Країна, що бере участь у міжнародній торгівлі, одержує надходження від експорту та має витрати за імпортом товарів і послуг. Торговий баланс країни – це фінансовий документ, в якому відображені надходження та витрати, пов'язані з продажем та купівлею товарів і послуг на зовнішніх ринках.

У структурі українського експорту переважають чорні метали та мінеральні продукти – частка їх наближається до 50%. У структурі ж імпорту значна частка припадає на мінеральні ресурси, становлячи його третину. Тому сальдо торгового балансу України суттєво залежить від цін та співвідношення попиту й пропонування на світових ринках чорних металів, нафти та газу.

Коли дефіцит торгового балансу – перевищення імпорту над експортом – стає небезпечним, уряд може вдаватися до стимулювання експорту та обмеження імпорту. Це досягається способом стягнення імпортного мита, установленням обмежень (квот) на ввезення певних товарів з-за кордону, надання податкових пільг експортерам.

Торговельна політика уряду, що спрямована на захист вітчизняних виробників від конкуренції з боку іноземних, називається *протекціонізмом*. Протекціонізм має і позитивні, і негативні наслідки. Він може призвести до підвищення цін на товари через обмеження конкуренції. Адже вітчизняні виробники, захищені від конкуренції іноземних, втрачають стимули до зменшення витрат.

Торговельна політика уряду, за якої митні органи виконують лише реєстраційні функції, не стягуючи мита і не створюючи бар'єрів для товарів з-за кордону, називається *лібералізмом*.

Жодна країна світу не може дозволити повного лібералізму у торговельних відносинах, так само як не існує й повного протекціонізму.

Важливу роль у лібералізації зовнішньої торгівлі відіграє міжнародна торговельна організація – *Світова організація торгівлі (СОТ)*. З 2009 р. Україна є членом цієї організації.

Торгуючи продукцією та послугами, країни мають розраховуватися за допомогою різних валют. Для цього потрібні пропорції обміну валют, якими користуються в різних країнах. Взаємини з приводу формування цих пропозицій називають валютними відносинами.

Валютні відносини між країнами контролює Міжнародний валютний фонд (МВФ). Метою його діяльності у валютній сфері є запобігання раптовим необґрунтованим коливанням курсів валют для збереження стабільності зовнішньої торгівлі.

Валютні курси – це пропорції обміну валют. *Валютний курс* відображає ціну однієї валюти, подану в певній кількості одиниць іншої валюти. У

міжнародних торговельних відносинах важливо, щоб курсові співвідношення валют були стабільні.

Курсові співвідношення можуть змінюватися під впливом багатьох чинників. Загальне правило цього впливу можна сформулювати так: усе, що підвищує попит на національну валюту, сприяє її підвищенню курсу (ревальвації). І навпаки, усе, що зменшує попит на валюту, спричиняє її зменшення її курсу (девальвацію).

Міжнародний рух капіталів – це рух фінансових ресурсів між країнами. Він може здійснюватись у різних формах, зокрема:

- Приватних, державних інвестицій або інвестицій міжнародних валютно-фінансових організацій;
- Прямих (коли іноземний власник капіталу стає повним власником підприємства або власником основної частини майна підприємства), портфельних (коли іноземці купують цінні папери) інвестицій;
- Кредитів урядам країн або приватним підприємствам.

Головна причина вивезення капіталу з однієї країни в іншу – це намагання одержати вищу норму прибутку. Але, крім того, вивезення капіталу сприяє подоланню перешкод у торгівлі між країнами, завоюванню нових ринків, перемозі в конкурентній боротьбі.

Значні потоки вивезення капіталу утворюються в сучасному світовому господарстві в межах транснаціональних корпорацій. *Транснаціональні корпорації* – це міжнародні монополії, які, долаючи національні кордони, поширюють свою діяльність у всьому світі, маючи численні філії в багатьох країнах.

Рух капіталу в країну та з країни відбивається у фінансовому документі, що називається *платіжний баланс країни*. Крім руху капіталу в країну та з країни, у ньому відображається й інші зовнішньоекономічні операції. Результатом їх здійснення стає надходження коштів у країну та їх вплив у інші країни у зв'язку з витратами.

Розвиток міжнародної торгівлі, міжнародний рух капіталу створили передумови для виникнення міжнародних валютно-фінансових організацій. Вони роблять міжнародні економічні відносини більш стабільними та передбачуваними. Вступ до цих організацій дає країнам – членам певні переваги.

Провідне місце серед міжнародних фінансово-кредитних організацій належить Міжнародному валютному фонду (МВФ). За ним ідуть Світовий банк, Європейський центральний банк (ЄЦБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – валютно-кредитна установа, створена як представницька організація ООН 1947 року. МВФ виконує такі основні функції: регулювання валютних курсів, забезпечення конвертованості валют; надання короткострокових кредитів країнам-членам Фонду для фінансування дефіцитів платіжних балансів; консультування з фінансових і валютних питань.

МВФ – організація акціонерного типу. Його ресурси формуються за кошти внесків країн-учасниць. Для кожної з них встановлено вступну квоту, розмір якої визначається відповідно до частки країни у світовій торгівлі.

Світовий банк – це неурядова фінансово-кредитна установа, яка об'єднує чотири фінансові установи: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР) та Багатостороннє агентство гарантії інвестицій (БАГІ). Основна маса кредитів спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури й сільського господарства. Банк фінансує державні програми в енергетиці, у гірничій промисловості, на будівництво та модернізацію нафто- і газогонів.

Європейський центральний банк (ЄЦБ) з осередком у Франкфурті створено як центральний орган Європейської системи центральних банків. Завдяки його діяльності з 2002 року запроваджена в обіг стабільна і конвертована валюта євро.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) – міжнародний банк, заснований 1990 року в Лондоні 42 країнами та двома міжнародними організаціями – Комісією ЄС та Європейським інвестиційним банком – для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та колишнього СРСР.

Унікальним об'єднанням країн, у межах якого регулюються торговельні, фінансові, валютні, міграційні відносини, узгоджується політика багатьох урядів, став *Європейський Союз (ЄС)*. Підвалини цієї організації закладені ще 1957 року. Вона створювалася з метою інтеграції національних економік у єдину наднаціональну систему. Центральний орган ЄС – *Європейська комісія* – розробила і втілила за час існування цієї організації майже 300 програм, які стосувалися таких питань: усунення торгових бар'єрів; вільне інвестування капіталів; єдина валюта; єдина сільськогосподарська політика; вільне пересування громадян територією ЄС без паспортів і віз; взаємне визнання дипломів про освіту; право на постійне проживання та роботу в інших країнах; узгодження податкової і цінової політики.

Контрольні запитання:

1. Виберіть з наведеного переліку чинники, які викликатимуть девальвацію національної валюти, а які – ревальвацію:
  - Галопуюча інфляція;
  - Успішна розбудова туристичної інфраструктури країни;
  - Зростання попиту на імпортовані енергоносії та скорочення експорту вітчизняних товарів;
  - Ухвалення законів, що зменшують інвестиційні ризики іноземців.
2. Яку суму гривень треба мати для того, щоб придбати в одній з європейських країн товар за 144 тис.євро, якщо існує курс $UA1 = € 0,12$.
3. Визначте, за якого обсягу ВВП (Y) сальдо торгового балансу дорівнюватиме нулю, якщо $E_x = 20$, а функція (рівняння) імпорту є такою: $I_m = 29 - 0,3Y$.

Тема 14. Переваги та загрози глобалізації

Глобалізація – це суттєве посилення взаємної залежності країн в результаті зростання масштабів міжнародної торгівлі товарами, надання послуг, посилення міжнародних фінансових потоків, руху робочої сили та науково-технічного співробітництва. Унаслідок цього виникає нова якість зв'язків між країнами, а саме: взаємне проникання економік, поступова втрата їхніх національних особливостей, формування так званої мегаекономіки.

Формування глобального економічного простору забезпечено науково-технічною революцією в комунікаціях та в інформаційній сфері. Через те що країни стали ближчими завдяки новим можливостям пересування людей, зв'язку та інформування про події на їх теренах, змінився й характер економічних відносин.

У сучасно світі існують кілька основних форм інтеграції:

- Зона вільної торгівлі, яка передбачає відмову від торговельних квот;

- Митний союз, що означає не тільки відсутність квот, а й застосування єдиного митного тарифу;
- Спільний ринок, який ґрунтується на відсутності квот, застосуванні єдиного митного тарифу та вільному русі ресурсів, передусім трудових, між країнами;
- Економічний союз, який передбачає відсутність квот, застосування єдиного митного тарифу, вільний рух ресурсів та узгодження економічної політики урядів окремих країн;
- Повна інтеграція, що ґрунтується на додержанні умов економічного союзу й додатково передбачає так звану уніфікацію – проведення спільної економічної політики.

Особливою формою вияву глобалізації як процесу, унаслідок якого зникають національні ознаки капіталу та втрачається здатність національних урядів впливати на рух фінансових ресурсів, є офшорні зони.

Офшорна зона – це територія або навіть ціла держава, у межах якої капітали інших країн одержують податкові пільги та можливість здійснювати різні фінансові операції в будь-якій валюті. Нині у світі існує близько 100 офшорних зон.

До найбільш наболілих проблем людства, які можна розв'язати лише спільно, з використанням ресурсів усіх країн світу, належать: проблема забруднення навколишнього середовища; проблема бідності.

Забруднення довкілля є економічною проблемою, оскільки погіршує умови виробництва, обмежує виробничі ресурси та передбачає витрати на відтворення втраченого. Забруднення природного середовища відбувається не тільки в процесі виробництва, а й під час споживання. Природне середовище стає дедалі не безпечнішим для життя, і це загрожує існуванню людей як біологічному виду.

Світовий масштаб збитків, заподіяних людством довкіллю, та ще більші кошти, які потрібні на відновлення втраченого, вимагають об'єднання зусиль громадян як усередині кожної країни, так і в межах усього міжнародного товариства.

Бідність, як глобальна проблема, крім морально-етичної має економічну площину. Світова економіка розвивається достатньо високими темпами. До кризи 2009р. світовий ВВП протягом 2000-х років зростав приблизно на 5% щороку. Однак попри економічне зростання, у щорічних звітах Світового банку про розвиток подавалась інформація про разючу бідність частини населення світу. Це – група країн, більшість (понад 50%) громадян яких живе за межею бідності. Такою межею вважається стан, коли споживчі витрати на

одну людину не перевищують 1 долара на день. Взагалі за межею бідності у світі живуть 1,4 млрд.людей.

Діяльність багатьох міжнародних організацій, зокрема Міжнародного банку реконструкції та розвитку, спрямована на допомогу найбіднішим країнам світу.

Глобалізація є суперечливим явищем сучасного світу, оскільки вона має і позитивні, і негативні наслідки.

Позитивні наслідки:

- Досягаються вищі і більш стабільні середні світові темпи економічного зростання;
- Підвищується середній рівень життя, урізноманітнюється споживчий вибір – перелік доступних товарів та послуг для більшості людей;
- Мобілізуються значні фінансові ресурси на здійснення життєво важливих проектів – запобігання хворобам, подолання наслідків екологічних катастроф;
- Доступність сучасних технологій не тільки для найбільш розвинених країн, а й для всього світу.

Негативні наслідки – це загрози, спричинені глобалізацією. Вони мають кілька форм вияву.

По-перше, негативні наслідки глобалізації виявляються в тому, що економіки країн починають втрачати свої відмітні риси, посилюється залежність їхнього розвитку від міжнародного економічного порядку.

Інтеграція у світову економіку загрожує втратою здатності уряду країни керувати економічними та політичними подіями всередині країни. При цьому ця загроза стосується перш за все країн з нижчим рівнем розвитку.

По-друге, глобалізація створює передумови для виникнення специфічних конфліктів. Вони пов'язані з тим, що глобальна економіка розвивається в особливому культурному, правовому, світоглядному середовищі окремих країн. Те, що для людей однієї культури в економічному житті вважається нормою, для інших може бути незрозумілим або й неприйнятним.

По-третє, основні суб'єкти глобальних процесів – транснаціональні корпорації (ТНК), потрапляючи в національні економіки, починають злиття та поглинання. Це послаблює конкуренцію, загрожує середньому та малому бізнесу. Наслідком такої діяльності ТНК може бути й зростання безробіття. До того ж ТНК зазвичай мають схильність до перенесення екологічно небезпечних виробництв у країни з нижчим рівнем розвитку. Це ускладнює розв'язання проблеми бідності та низьких стандартів життя. Основні ТНК світу зосереджені в найбільш розвинених країнах.

По-четверте, глобалізація, створюючи умови для взаємного проникнення економік, досі не забезпечила помітного зближення країн за рівнем соціально-економічного розвитку, за якістю життя. Нерівномірність відтворюється і консервується.

Контрольні запитання:

1. Назвіть ті переваги глобалізації, якими користуєтеся ви особисто та члени вашої родини. Обґрунтуйте або спростуйте твердження про те, що перевагами глобалізації більшою мірою послуговуються представники багатших верств українського суспільства.

Використана література

1. Варналій З.С., Сизоненко В.О. Основи підприємницької діяльності: Підручник.-К.: Знання України, 2004.
2. Радіонова І.Ф., Економіка: Підручник.-Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2012.
3. Канченко Т.В., Панченко М.П. Основи економіки: Підручник.-К.: Вища освіта, 2003.
4. Михайлова Л.І., Управління персоналом: Навчальний посібник.-К.: Центр учбової літератури, 2007.
5. Михайлова Л.І., Економічні основи формування людського капіталу.- Суми: «Довкілля», 2003.
6. Джерела інформації в Інтернет:
Верховна Рада України – www.rada.gov.ua
Міністерство економіки України – www.me.kmu.gov.ua
Світова організація торгівлі – www.wto.org

Світовий банк - www.worldbank.org.ru